

אז נדברו יראי ה'

קשרי הידידות בין מרנן ורבנן
הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל רבה של ארץ ישראל
והגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל ראש ישיבת עץ-חיים

ליקט וערך: עמיחי כנרתי

יוצא לאור לרגל י' כסלו תשס"ד
50 שנה לפטירת הגרא"ז מלצר זצ"ל

ניתן להשיג את החוברת אצל

משפחת כנרתי

משפחת האיתן

רח' הרב חיים ויטאל 20

איתמר

ירושלים

טל' 02-9709988

טל' 6520906

תוכן הענינים

5	הקדמה
9	תולדות חיים
13	ידידים מנוער
14	אחרי וולז'ין
16	איש את רעהו יעזרו - בארץ-ישראל
26	בנסוע הארון
29	אחרי מות
35	סוף דבר
37	נספח א': משפחה ומקורבים
41	נספח ב': יחסו של הגרא"ז לציונות ולמדינת ישראל
51	מקורות עיקריים

הקדמה

"אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו" (מלאכי ג, טז).

א"ז - רבי איסר זלמן מלצר, **ירא"י** - רבי אברהם יצחק הכהן קוק. חוברת זו עוסקת בקשרי הידידות בין שני גדולי ישראל אלו, יראי ה'. שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה - שכינה ביניהם, שנאמר: "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו" (אבות ג, ב).

בפתח החוברת ראוי לכתוב את דברי הראי"ה קוק זצ"ל במעלת סיפור שבחי הצדיקים ומידותיהם הנעלות:

"ישראל נמשלים לעוף, מה עוף אינו פורח בלי כנפים, כך ישראל אינם יכולים לעשות דבר חוץ מזקניהם" (מדרש רבה, שמיני). ישראל נמשלים לעוף, הוא נוצר לעוף והוא מוכרח לעוף, לבו ובשרו ירננו אל אל חי. אבל איך יתנשא לעוף ורגליו טבעו בבוצ, וכל מרחב החיים מלא תוהו ובהו וחושך ביחס לממשלת הרוח ואצילות הנפש.

עת אשר יתקפו היאוש, ויאמר יעקב אולי זהו גורלו כעת ללכת על גחון, ללחך עפר, ישא ישראל עיניו, אל הזקנים שבדור אל יחידי הסגולה, אשר על ברכיו נולדו, יראה הוד נפשם, ורוממות שאיפותיהם, מהם יכיר את רוחו, כי רוח האומה יתגלה בגדוליה. אז יכיר את תוכן חייו וכו' **על כן גדול הוא ערכה של פעולת סיפור תולדותיהם של צדיקים לישראל וכו'**¹.

למדנו, שבשעת ירידה לישראל, כדי לרומם את המצב הרוחני צריך לשאוף לגדולות, "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב" (תנא דבי אליהו, פרק כ"ה). הגברת הרצון והשאיפות יתנו גם כח ויכולת מעשית לעוף לצאת מהבוצ ולעוף במרומים — "גבורת הרצון מחוללת את היכולת"².

לקראת י' בכסלו תשס"ד, יום פטירתו החמישים של מרן הגרא"ז זצ"ל, נאספה בחוברת זו פרשת הידידות והריעות החזקה שהיתה בין שני גדולי עולם, הראי"ה זצ"ל והגרא"ז זצ"ל. הערכה גדולה בלב, וכבוד רב למעשה, היו בין שני ידידים מנוער אלו. מידות ותכונות נעלות היו לשניהם: ענוה, ישרות, אהבת ישראל, יראת-שמים, ועל הכל גדלות עצומה בתורה.

1. אדר-היקר, עמ' כא-כב.

2. אורות-הקודש ג, עמ' פז, וע"ש.

מבחינה מעשית, היה קשר חזק בין השנים ³, שיתוף פעולה בהרבה ענינים ציבוריים בירושלים ובכל הארץ. בהרבה כרוזים חתומים שניהם בראש רשימת הרבנים ⁴. יש לשים לשתי עובדות:

- I. רק שלושה מכתבים מתוך ארבעה-עשר מכתבים שמופיעים בחוברת זו הינם בין הראי"ה לגרא"ז. הדבר נובע מסיבה פשוטה, שרוב הקשר ביניהם היה בזמן ששניהם היו בירושלים, וממילא לא היה צורך למכתבים, כיון שהיה אפשרי קשר ישיר יותר.
- II. הגרא"ז זצ"ל נפטר כעשרים שנה אחרי פטירת הראי"ה זצ"ל, ולכן, כמובן, יש יותר דברים שאמר וכתב הגרא"ז על הראי"ה מאשר להיפך.

שני הרבנים כבדו זה את זה, ובכתביהם מצאנו שבחים מופלגים שכתבו זה על זה. חשוב להדגיש, כי מתוך ענוותנותו הגדולה של הגרא"ז לעתים מקטין את עצמו לעומת הראי"ה, כגון: את תפילתו ("הלואי היתי מתפלל תפילת יום כיפור כתפילה רגילה שלו"), את תורתו, וכמובא עוד בפנים. משבחים אלו נכון להבין רק את גדלות הראי"ה, ולא ביחס לגרא"ז ⁵.

בנוגע לדרך עבודתו, מספר הערות:

- מלאכת האיסוף נעשתה בעיקרה מהספרים המצויים בידי הציבור, ולא נעשה מחקר מקיף יותר. עם זאת, נראה שגם מהחומר שנאסף בחוברת זו מתקבלת תמונה רחבה ומספקת. כמובן, גם אם חוברת זו היתה מקיפה את כל החומר הכתוב שיש בנושא, עדיין רב בהרבה הנעשה על הנכתב, שהרי לא כל שיחה ודיבור משותף זכו לכתב נאמן שינציחם לדורות...
- בס"ד זכינו לאחרונה (בעשרים השנים האחרונות), שעל שני גדולי ישראל אלו נאספו עובדות ומעשים לרוב, ע"י כותבים נאמנים, חרוצים ודייקנים, שהוציאו מתחת ידם ספרים נפלאים מאד: על מרן הראי"ה זצ"ל כתב בעיקר הרמ"צ נריה זצ"ל בספריו: שיחות-הראי"ה, מועדי-הראי"ה, חיי-הראי"ה, טל-הראי"ה, בשדה-הראי"ה, ושלושת חלקי ליקוטי-הראי"ה. ברישימת המקורות בסוף החוברת רשומים ספרים נוספים שבהם נעזרתי.

3. יותר מאשר גדולי ישראל אחרים, שרק מגעים מסוימים ודי מצומצמים היו בינם לבין הראי"ה זצ"ל, ובכל זאת זכו קשרים אלו לסקירה נרחבת בספרים שונים, וכמדומה שכל-שכן שקשרי הראי"ה והגרא"ז זצ"ל ראוי להם שיקובצו לאוהל אחד.

4. חלקם נדפסו בספר כרוזי-הראי"ה ובספרי תולדותיהם של השנים. אחד החשובים שבהם הוא הכרוז להצלת סטבסקי ממיתה, בעקבות פרשת ארלוזורוב. ע' בדרך עץ החיים, עמ' 441.

5. כהדגשתו של הרב נריה זצ"ל: "... והוסיף הגאון הצדיק בתומת-ישרתו ורוב-ענותו: ולואי והייתי מתפלל מנחה בערב יום-הכיפורים כמו שהרב מתפלל מנחה ביום-חול רגיל" (אורות התפילה עמ' 26).

על מרן הגרא"ז זצ"ל כתב נכדו, הרב ידעאל מלצר שליט"א מרחובות, בספר "בדרך עץ החיים" (שני כרכים).

- סיפורים ועובדות נמצאים, לעיתים קרובות, ביותר מספר אחד. הבאנו בפנים את המקור היותר מפורט וברור, ובהערה צוינו גם ספרים נוספים לתועלת המעיין.
 - בתחילת החוברת נכתבו בקיצור תולדות חייהם של הרבנים ע"פ הספר "אישים ושיטות" של הרב זוין זצ"ל.
 - מכיון שלא התנסיתי בכתיבת סיפורים ועובדות, העדפתי להשאיר בהם את לשונם של כותבי הספרים, ונראה שכך הקורא יהנה יותר.
- לסיום, איני מתיימר שנעשתה עבודה מושלמת, אבל במקום שאין אנשים השתדל להיות איש, ולכבוד מרנן ורבנן השתדלתי במידת האפשרות שבידי.
- תודה לרבנים נריה גוטל, איתן שנדורפי ויאיר הס שליט"א על הערותיהם ולרב יעקב פילבר שליט"א על אישורו לשכפול התמונות מהספר "מראה כהן - אלבום הראי"ה קוק" שהוציא לאור.
- אכיר פה טובה להורי היקרים ולחמותי היקרה על כל טובתם איתנו. יברכם ה' בכל מילי דמיטב, ויזכו לראות רוב נחת מכל צאצאיהם.
- התודה והברכה לשיבת איתמר שבה אני לומד ומלמד, ובראשה הרב אביחי רונצקי שליט"א שדואג במסירות לגדילתה ולעלייתה בקודש.
- הברכה גם לישוב איתמר שבשומרון, שבו אנו זוכים לגור, ובו אנשים טובים למקום ולבריות, בהנהגת התורה של המרא דאתרא הרב נתן חי שליט"א.
- ויהיו נא אמרינו לרצון לפני אדון כל!

עמיחי כנרתי

תולדות חיים

הראי"ה קוק

רבי אברהם-יצחק הכהן קוק נולד בט"ז באלול תרכ"ה בעיר גרייבה ברוסיה. בעודו פשוט נתפרסם כילד-פלאים בשלש אלה: כשרון, שקידה וזהירות. מגיל צעיר כבר נראו בו ניצוצות של קדושה בזהירותו היתרה מנדנדוד של שמץ חטא. למד זמן מה בחדר, אחר כך אצל אביו, הרב ר' שלמה-זלמן, ובהיותו בן תשע התחיל ללמוד בפני עצמו, יחד עם חובשי בית המדרש בעירו. דרך לימודם - החריפות והפלפול, והנער הושפע מהם, עד אשר התוודע להגאון ר' ראובן מדווינסקי, שקרב וחיבב מאד את העילוי הצעיר, והוא הורה לו דרך הלימוד של השכל הישר, מבלי להסתבך בפלפולים יתרים. מאז היתה רוח אחרת את הנער בדרך לימוד. הבקיות והישרות - לכך הקדיש מעכשיו את זמנו ואת כשרונותיו.

כבן חמש עשרה נסע לעיר לוצין והתיידד בקרבה יתרה עם הגאון ר' אליעזר דון יחייא. התמדתו בלימוד ויראת השמים שלו הפליאו את כל יושבי העיר. משם נסע לסמרגון, שהיתה אז מרכז של תורה, ומשם - לווילנא, מקום שם הסתופפו אז רבים מאלה שנתפרסמו אחר כך לגדולי ישראל. ר' אברהם-יצחק הוכר תיכף גם מהנצי"ב וגם מבעלי התריסין שבישיבה כאחד מיחידי הסגולה בתורתו ובצדקתו. שמונה עשרה שעות ביממה היה לומד בוולוז'ין ויום-יום היה עובר על ששים דפי גמרא מתוך עיון רב. נועם שיחותיו, תשובותיו החריפות והקולעות, "מינה ובינה", מדותיו המוסריות והליכותיו הנימוסיות, עשוהו למרכז ההתענינות בוולוז'ין הישיבה.

בעודו בוולוז'ין בא בקשר הנשואין עם בת הגאון האדר"ת (ר' אליהו דוד רבינוביץ-תאומים), רב דפוניבז' (אחר כך במיר ובירושלים), ועבר לגור בבית חותנו, והוסיף ללמוד בקדושה ובטהרה. בתרמ"ח הוציא קובץ תורני "עיטור סופרים", שהשתתפו בו כמה גאונים.

על פי השפעת ה"חפץ חיים" הסכים לקבל משרת הרבנות בעיר זוימל. אחרי שנים מספר, בשנת תרנ"ה, נתקבל לרב בעיר בויסק. שם נתפרסם לא בלבד כגאון וצדיק, אלא אף כהוגה דעות. בשורת מאמרי-מחשבה פרסם את דעותיו והגיונותיו העמוקים.

אהבתו העזה לארץ ישראל היתה כאש בוערת בלבבו עוד משחר טל ילדותו, ובשנת תרס"ד באה אהבתו להתגשמות - קהילת יפו הזמינה אותו לרב. ברצון רב קיבל את ההזמנה. הבי"ד בירושלים בראשותו של הגאון ר' שמואל סלנט פרסמו מכתב לכל המושבות כי מעכשיו יתנהלו "כל עניני הדת והיהדות על פי הרב רא"י" ו"כל בית ישראל יסמכו עליו, על פיו יצאו ועל פיו יבואו".

בתרע"ד נסע לחו"ל במחשבה להשתתף בכנסיה הראשונה של "אגודת ישראל", שהוזמן אליה, אך בעודו בדרך, בברלין, פרצה המלחמה העולמית הראשונה. השתדליותיו לחזור לארץ ישראל לא עשו פרי, והוא נשאר בסט-גלן בשוויץ. כעבור שנה ומחצה הוזמן לכהן כרב בקהילת "מחזיקי הדת" בלונדון. שם, בלונדון, פיתח עבודה ציבורית רחבה ומסועפת לטובת יהודי אירופה וארץ-ישראל. השפעה רבה הייתה לו גם על הממשלה האנגלית לטובת הצהרת בלפור הידועה.

בתרע"ט שלחו לו ללונדון רבני ירושלים וממוני הכוללים וגבאי המוסדות הצבוריים בקשה לקבל את משרת הרבנות הראשית בירושלים. בני יפו צעקו מרה על ש"גוזלים" מהם את רבם ומורם, אך ידם של בני ירושלים היתה על העליונה.

בירושלים הגיעה עבודתו הצבורית, התורנית והספרותית לממדים עצומים. בין השאר יסד את ישיבת "מרכז הרב", סידר את יסוד הרבנות הראשית לארץ ישראל, ופרסם מאמרים, חוברות וספרים בהלכה ובאגדה ובמחשבה.

אחרי שש עשרה שנות רבנות בירושלים, ב-ג' אלול תרצ"ה, נתבקש לישיבה של מעלה.

הגרא"ז מלצר

רבי איסר-זלמן מלצר נולד באדר תר"ל בעיר מיר (רוסיה הלבנה), לאביו ר' ברוך-פרץ שהיה תלמיד-חכם ונהנה מיגיע כפו. מגזע היחוס: בן אחר בן עד הגאון בעל "פנים מאירות". נתחנך בנעוריו בפיקוחו של הגאון ר' ליפאלי ממיר, בעל "מלבושי יו"ט". כשהגיע למצוות נסע לישיבת וואלוז'ין. חבריו בוואלוז'ין היו ר' משה מרדכי אפשטיין, ר' ברוך דוב ליבוביץ, ר' אברהם דוב כהנא שפירא ורבים אחרים, שנתפרסמו אחר כך לגדולי ישראל. מיד בבואו הכירו בו כבעל כשרון גדול וחיבה יתרה נודעת לו מרבי חיים סולוביצ'יק ז"ל. הוא היה אומר: "כשזניא מירער פותח את פיו נפתחים לי צינורות המוח" (הגר"ר כץ: "שער ראובן", עמ' רמ"ב).

בגיל צעיר נתארס עם בתו של ר' פיבל פראנק מקובנה, שהיה ידוע כחובב תורה ונדיב מופלג. בהיותו כבן עשרים וארבע נתמנה כר"מ בישיבת סלובודקה, יחד עם גיסו הגרמ"מ אפשטיין (אף הוא חתנו של ר"פ פראנק). שני הגיסים נתמנו כר"מים, למלא מקומו של הגאון ר' איצ'ל מפוניבז', שעזב את סלובודקה ועבר לפוניבז'. בשנת תרנ"ז נתבקש ה"סבא" מסלובודקה, ר' נתן נטע-צבי, מהרידב"ז מסלוצק, לייסד ישיבה בסלוצק, ורבי איסר-זלמן נבחר להתמנות זו. נסע לסלוצק, ויחד עמו ארבעה עשר תלמידים מבחירי סלובודקה. י"ד תלמידים ראשונים אלה, שבהם נתייסדה ישיבת סלוצק היו אחר כך ידועים לגדולי תורה ותפסו עמדות חשובות. בשנת תרס"ג כשעזב הרידב"ז את סלוצק, נתמנה הגרא"ז לרבה של סלוצק. כעשרים שנה כיהן ברבנות זו. בתרפ"ג עזב את סלוצק מחמת המציק, לאחר שנאסר על "חטא" הרבצת תורה, והישיבה הועברה לקלצק, שהיתה תחת ממשלת פולין. בתרפ"ה עלה לארץ ונתבקש לעמוד בראש המוסד התורני הותיק ביותר בארץ - ישיבת "עץ חיים". מיד עם הכנסו לתפקיד הכניס רוח חיים בלימוד התורה של הישיבה, ומוניטין יצאו לדרך לימודו בהבנה ישרה ובהעמקה הגיונית, בין כל הוגי התורה בירושלים ובארץ.

אישיות מוסרית טהורה היה רבי איסר-זלמן. מעולם לא דיבר בגנותו של מי שהוא, ותמיד נזהר בכבודו של חברו, וכל שכן שנזהר לבלי לצער במשהו את מי שהוא. ביתו היה פתוח לרווחה, והוא מוכן להענות לכל הזקוק לטובתו.

בשנת תרצ"ה הופיע החלק הראשון של ספרו - "אבן האזל" - ועד פטירתו יצאו לאור שבעה חלקים. לאחר פטירתו נדפסו החלק השמיני והחלק התשיעי. סדרת הספרים "אבן האזל" היתה לאבן פנה ללומדי התורה ועולם הישיבות.

ב-י' כסלו תשי"ד, והוא בן שמונים וארבע, נתבקש לישיבה של מעלה.

הגרא"מ שך זצ"ל:

קטנתי מלבא אף במלים אחדות אודות ספר "אבן האזל" של דודי אדמו"ר הגאון האמיתי צדיק יסוד עולם מרן רבי איסר זלמן מלצר זצוק"ל אשר זה עכשיו הודפס על הרמב"ם נשים וקדושה, ויחד עם הספרים שהדפיס עוד בחייו הוא ספר על כל חלקי הרמב"ם חוץ מטהרה וזרעים, וב"ה שזכינו לאור הזה כי בהם ביאורים המאירים בהרבה סוגיות הש"ס וחידושים נפלאים בישוב שיטת הרמב"ם והראב"ד ויתר הראשונים, אשר מאירין ומשמחין כנתינתן, כי ממדת צדקתו בא לו לחתור רק אל מה שקרוב לאמת ולא ללכת אחרי הברק אשר אינו עומד בפני הבקורת, וישרת שכלו היא שעמדה לו בכל זאת, וכפי שידוע לי בבירור שבזה השתבח מאד על ידי רבו הגר"ח מבריסק זצוק"ל, ואנחנו זכינו לראות את זה כי גלי' לדרעי' ונפל נהורא בבית המדרש. והם ספרים שמושגים לכל לומדי תורה ודבריו מתבדרים בכל יום אצל כל לומדי תורה, ואני כאחד מאלפי תלמידיו אשר הקים מצעירותו בסלבודקא ובסלוצק ובקלצק, ובאחרונה בארצנו הקדושה בישיבת עץ חיים, וביחוד גודלתי וחונכתי על ידו כאב את בנו כמה שנים בביתו, ויודע אני גודל צדקתו וענותנותו, ואשר לא ידע גבול למדת טובו לאנשים לקבלם בסבר פנים יפות שע"י זה נתרבה כבוד שמים ונתאהב שם שמים על ידו...

תלמידו

אלעזר מנחם מן שך

ידידים מנוער

"ידידים מנוער", כתב הראי"ה זצ"ל על היחס בינו לגרא"ז זצ"ל. ידידות של תורה - כשלמדו באותה עת בישיבת וולוז'ין המפוארת אשר בליטא.

נקדים את העובדות, שהראי"ה זצ"ל למד בוולוז'ין משנת תרמ"ד עד תרמ"ו (כשנה וחצי), מגיל תשע-עשרה עד גיל עשרים ואחת. אחר לימוד-תורה בישיבות שונות (בעיירות לוצין וסמרגון) היתה וולוז'ין כהמשך חשוב להתעלותו והתמדתו בתורה.

לעומת זאת, הגרא"ז זצ"ל למד בוולוז'ין משנת תרמ"ג עד תרנ"ב, מגיל שלוש-עשרה עד עשרים ושנים. עיקר לימודו היה בישיבה זו.

בוולוז'ין שימש אז כראש-הישיבה הגאון הנצי"ב זצ"ל, והגר"ח סולוביצ'יק זצ"ל היה ר"מ בה. הראי"ה היה מקושר בעיקר עם הגאון הנצי"ב זצ"ל, והגרא"ז למד בעיקר אצל הגר"ח זצ"ל.⁷

לא ידוע לנו על קשרי-ידידות מיוחדים בין השנים כבר בוולוז'ין, אבל ודאי הכירו והתוודעו זה לזה,⁸ וכעבור שנים כותב לו הראי"ה זצ"ל באיגרת (מובאת בפרק הבא) ביטויים של אהבה וידידות ("חובת האהבה והכבוד לכת"ר", "אהובי לבבי ונפשי"), ובאיגרת אחרת (מובאת לקמן בפרק על א"י) כותב הראי"ה לבני משפחתו שהוא והגרא"ז "ידידים מנוער".

מדברי הגרא"ז על הראי"ה:

"את עובדת היותו צדיק אני יודע, הרי הנני מכירו עוד מימי היותנו תלמידים בישיבת וולוז'ין".⁹
 "צעיר לימים הייתי כשהגעתי לוולוז'ין, והבטתי בהדרת כבוד על הבחורים הגדולים היושבים בכותל המזרח, וביניהם עליונים שנהיו אחר כך לגדולי ישראל.

אולם זוכר אני יפה כי המבט עליו, על ה"עילוי מגריבה" (הראי"ה), היה שונה לגמרי - גם בין המיוחדים בלט הוא ביחודו!"¹⁰

6. אמנם גם מהגר"ח למד, ע' טל-הראי"ה עמ' ס"ו-ס"ח.

7. כמובן הושפע גם מהגאון הנצי"ב, וע' בשדה-הראי"ה, עמ' 456, ובפרק "בישיבת עץ-חיים בוולוז'ין" בספר "בדרך עץ חיים".

8. הגרא"ז זצ"ל היה אחד מצעירי התלמידים שבולוז'ין בתקופה זו, ובזכות מידותיו וגדלותו בתורה כבר מצעירותו, היה חביבים של כל בני הישיבה, ע' בדרך עץ החיים עמ' 37-38.

9. בדרך עץ החיים עמ' 302.

10. מפי הרב שמואל ברוך ורנר זצ"ל, חתן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל. אב"ד ת"א ומח"ס משפטי-שמואל. הובאו דבריו בטל-הראי"ה עמ' ע"א.

אחרי וולוז'ין

בתקופה הבאה (הארוכה בשנים: כארבעים שנה, תרמ"ו-תרפ"ה) התחילו לכהן שניהם כרבנים במקומות שונים¹¹ ולא ידוע על קשר מיוחד ביניהם.

אמנם איגרת אחת ישנה מתקופה זו (באמצעה, בשנת תרס"ט), שבה מגיב הראי"ה זצ"ל לקובץ התורני "יגדיל-תורה" שהגרא"ז זצ"ל היה אחראי עליו.

באיגרת כותב הראי"ה זצ"ל חידושי-תורה להדפיס ב"יגדיל-תורה", וגם כותב את דעתו איך יכול קובץ תורני לחזק את בית-ישראל.

ב"ה, עה"ק יפו ת"ו, י"ט שבט תרס"ט.

שלו' וברכה לכבוד הרב הגאון הגדול, אוצר תו"י מו"ה איסר זלמן שליט"א, האב"ד ור"מ דעי"ת (=דעיר תהילה) ק' סלוצק יצ"ו.

אחדשה"ט באה"ר. הגיעני הקובץ "יגדיל תורה", עם מכתבו הגלוי דכ"ג ש', בעצם ימי טרדותי המרובות בעבודה"ק הנתונה על שכמי החלש, משא לעיפה, ולא עצרתי כח למחר לשלם את חובת הכבוד והאהבה לכתר"ה, להשיב לו תודות על פרחי חמד אשר כבדני במ בחוברת הראשונה. אקוה, שבפרוץ הדבר יעוטרו שוקיה של תוצאה זו בפרי חמד מרבים וגדולים, אשר יתמכו את יד כ"ג ואשר על דגלו, בעזר מעשי ורוחני, ויגדל העניין וירבו סעפותיו להגדיל תורה ולהרחיב תעודה.

להראות את חבתי לפעלל טבא דמר ארשום בזה הערה קצרה, מענין הנוגע לנו ביותר בעבודת הקודש של הגדלת ישוב ארצנו הקדושה, אשר באור ד' יאר לעמו, לפתח לנו פתח ישועה וקוי אור של זיו פקודת ישועה ורחמים, ע"י קץ המגולה של הרי ישראל, המתחילים לשאת ענף ופרי, לעם קדוש, שבי הגולה, ההולכים ומתנחלים אל המקום אשר היה שם אהלנו בתחילה¹².

ועתה אכתב מעט לכ"ג בענין המטרה השניה שנתן להקובץ - מצד היחש הספרותי. הנה אין לחדד את התועלת הגדולה, שתוכל ספרות ערוכה בכל התכסיסים הזמניים לעשות בשביל בנין בית ישראל ותיקוניו בדקיו אשר רבו. אבל, אהובי לבבי ונפשי, אנו צריכים להיות לזה נכונים לא רק בדברי התעוררות בעלמא היוצאים מן הלב - אע"פ שגם הם טובים לפעמים - כ"א בעיקר בדברי דעה והשכלה עמוקה היוצאת מן המח החושב - וזה ישוב לנו כשנסול דרך להבחירים שבעלי-הכשרון שבמצויינים שבין תלמידי חכמים הצעירים, שיהיו יודעים פרק בחלק עיוני שבתורה, המקור לכל דעה נשגבה וכל רגש עדין וקדוש. וע"י הגדלת חלק תורה הנעזב הזה והאדרתו, בכל מקצועותיו ובכל

11. הראי"ה בזוימל, בביוסק, "יפו והמושבות" ולונדון. הגרא"ז היה רבה של סלוצק שבליטא וראש-הישיבה שבה.

12. הרצ"ה קוק זצ"ל השמיט את דברי ההלכה (בענין כלאים שבכרם) מאגרות-הראי"ה, והדפיסם בשו"ת משפט-כהן סימן כ"א.

מכשיריו, יולדו לנו מהרה אנשי לב כבירי כח, שידעו לדבר בשער דברים אשר ישיבו רוח חיים ללב אומתנו, המתעלפת בצמאון נורא לדבר ד'. ואם שאמת נכון הדבר, שלא כל המוחות ראויים להשכלה עליונה כזאת ולא כל הלבבות - לרגשי קודש פנימיים כמו אלה, מ"מ לא אלמן ישראל ומבחירי פרחי קודש של יקירי ת"ח ימצאו בכל עת, ובפרט בעת כזאת - שהדברים נוגעים לנו עד הנפש - מספר חשוב, שהם ברוחם נוטים לתן חלק חשוב ללמודים הרוחניים בהרחבה, בעמל ובעומק עיון, בחפץ לבב ובשמחה פנימית. ולהם צריכים אנחנו לפתח פתחים רחבים כפתחו של אולם, "ישוטטו רבים ותרבה הדעת". וע"י היחידים המצויינים הללו נזכה להעמיד בצד הספרות של ההלכה, וההגדה הרגילה, עוד ספרות "ספרותית" קדושה ומאירה, מלאה בכל הוד זיוו חיים במלא המובן של המלה, באופן אשר תעלה ביפיה והדרה, וק"ו באמתתה ועוז גבורתה, על כל הקסם הנמצא כעת בספרות החדשה, אשר היא מלאה בפניותיה הרבות רעל והשחתה. ואז ילכו אלינו מחנות וגדודים, גם מהחיל הנופל אל האויב, בעת כזאת, אשר מלה חיה, בסגנון המתאים למשאלות הרוחניות ביותר פנימות של הדור, עוד טרם נשמעה מגדולי ת"ח על שדמותיה של תורה. ישמש נא כת"ר בכח הקובץ היקר להעיר לב על השאלה הנכבדת הזאת, אשר בידינו לפתרה. ועם הרמת הדגל לכל רעיון מרומם את הנשמה ממקורה של תורה ירים נס לשיבת ישראל לארץ חמדה, ע"י עז כחם של ת"ח היודעים לצאת לעזרת ד' בגבורים, אשר יחלו לדרש בהלכות ציבור היותר עליונות ומקיפות, בשכל טוב וברוח חיים מלא נועם ועז, ותגלה ותראה הדרתה של תורה והוגיה על כל עם ד' הגוי כולו, אסיר התקוה הצופה לתשועה, מהררי קודש, אשר אך שם גנוזים לנו טללי אור וחיים, לישראל ולתורת ד' אשר בלב. אחתום בברכה ואה"ר, כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת בכל לונ"ח.

¹³ הק' אברהם יצחק הכהן קוק

"איש את רעהו יעזרו" בארץ-ישראל

התקופה השלישית היתה בארץ-ישראל ונמשכה עשר שנים. הראי"ה זצ"ל חזר לארץ בשנת תרע"ט ונתמנה לרבה של ירושלים ורב ראשי לכל הארץ, והגרא"ז זצ"ל עלה לא"י בשנת תרפ"ה ונתמנה כראש ישיבת עץ-חיים. כבר בתחילת דרכו של הגרא"ז זצ"ל בא"י היה ביניהם יחס נפלא של כבוד והערכה זה לזה, וככל שעבר הזמן גדלה הידידות והעזרה ביניהם.

יום עלייתו לארץ של הגרא"ז זצ"ל מתואר בהרחבה בספר אוזותיו:

בהגיעו ארצה נתקבל בכבוד רב בכל התחנות בדרכו לירושלים. בתחנת הרכבת בירושלים קבל את פניו קהל גדול של מאות אנשים, רבנים ת"ח וכל בני הישיבות השונות וראשיהן. בין הבאים היה גם הראי"ה קוק. בירושלים נסע ישר לביתו של הרה"ג ר' צבי פסח פרנק. לאחר ארוחת הצהרים הלך לעשות את הביקור הראשון אצל הראי"ה קוק, שקבלו באהבה ובכבוד. "הפגישה היתה ידידותית מאד, ושיחה לבבית נמשכה בין שני הרבנים זמן רב, במעמד קהל חשוב. שניהם העלו זכרונות מהימים הקדמונים, בעת היותם לומדים בישיבת וולאז'ין".

בהמשך מופיע בספר תיאור של יום עלותו של הגרא"ז ז"ל על כסא ראשות הישיבה: ביום שני לפנה"צ הגיד הגאון ר' איסר זלמן מלצר מסלוצק, את ה"חלוקא דרבנן" הראשון בישיבה "עץ חיים", בחורבת רבי יהודה החסיד. עוד בשעות הבוקר הורגשה תנועה בחצר החורבה, והמונים נהרו אליה. בין הבאים היו כל רבני ירושלים, ראשי הישיבות ולומדיהן וכל גדולי התורה שבעיר. בשעה עשר כבר היה אולם הישיבה מלא מפה אל פה, והדחק היה גדול כל כך, עד שהוכרחו לסגור את הכניסה. קרוב לשעה אחת-עשרה באו אל הישיבה הגאונים רא"י הכהן קוק ראש רבני ארץ ישראל, והאורח רא"ז מלצר בלוית ראשי ישיבת "עץ חיים" ונתקבלו בכבוד רב. מנהל "עץ חיים", הרה"ג ר' יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי, פתח את המעמד התורני החגיגי וכו'. הוא הזמין את ראש רבני א"י הרא"י קוק לדבר לכבוד המאורע, ולברך את הישיבה ואת האורח הגדול לרגלי שיעורו הראשון בישיבה.

ראש הרבנים נשא כדרכו דרשה נפלאה בשבחה של תורת א"י, ונכנס גם בפלפול עמוק על הלכה. הוא הרים על נס את ישיבת "עץ חיים", הראשונה בירושלים, שנוסדה על ידי גאוני קדמאי, ועל עלייתה בערכה בעת מנותה לראש מתיבתא את אחד מגאוני הזמן ומרביצי התורה הכי גדולים שבעולם היהודי...

כשהחל האורח, הגרא"ז מלצר לדבר היו כל העינים נטויות אליו בהתענינות מרובה, כי כן התכוננו כולם אל ה"חלוקא דרבנן". אחרי הביעו את תודתו לרבני ומנהלי הישיבה ובראשם ראש רבני א"י, על דברי הכבוד אליו, פתח לדבר בשבחה של ירושלים, שהיא עיר רבתי בתורה, מלאה חכמים וסופרים, עד שהוא אינו מרגיש את עצמו כדאי לכהן בתור ראש המתיבתא בתוכה. אח"כ החל לשחות בים התלמוד והפוסקים וכו'.

האספה החשובה הזאת נסתיימה, אחרי שהובעו ברכות הצלחה לאורח מצד גדולי התורה של ירושלים. ראש הרבנים הזמין את האורח ורבנים נוספים לסעודת ראש-חודש בביתו ¹⁴ וכו' ¹⁵.

14. לגבי חשיבותה של סעודת ר"ח אצל הראי"ה, ע' במועדי-הראי"ה עמ' לח-מ.

15. בדרך עץ החיים, עמ' 7-14, ע"פ העיתונים של אותה תקופה: דואר-היום וקול-יעקב. ליקוטי-הראי"ה, ח"ג, 255-7.

כבוד וידידות

שני הרבנים כבדו מאד זה את זה, והביעו את הערכתם בהזדמנויות רבות.

הראי"ה היה מלמד אחרי התפילה שיעור בפרק משניות, בפני הבעלי בתים שהיו קבועים ב"מנין" שלו. לכאורה היה זה לימוד פשוט וקצר, אבל הראי"ה שנהירים לו שבילי הסוגיות בבבלי וירושלמי, היה משלב בתוך דבריו יסודות ההלכה והגדרתן, גם כשחלק ניכר מהמקשיבים לא ירדו לסוף דעתו, ולא הרגישו באיזו מדה יש בבאוריו והגדרותיו מחידושי הראשונים וכו'.

פעם אחת הי' הגרא"ז מלצר ז"ל נזקק לאיזה ענין חשוב ודחוף, והקדים ובא אל הראי"ה בשעת בוקר מוקדמת. אמרו לו שהראי"ה עודנו מתעכב בבית מדרשו בשיעור המשניות שלו. נזדרז הגרא"ז, התקרב לפתח בית המדרש והקשיב למהלך הלימוד.

כשחזר הגרא"ז לביתו, הפליא בפני כמה ת"ח שנזדמנו לו את צורת לימודו של הראי"ה ואמר: "עמדתי והתפלאתי איך הוא מסביר את הדברים בפשטות, ותוך כדי הפשטות הוא מבליע ניסוח הגדרות יסודיות של סוגיות מקיפות בקיצור נמרץ".¹⁶

כשהדפיס הגרא"ז זצ"ל את ספרו הראשון "אבן האזל" על הרמב"ם נזיקין, שלח אותו במתנה להראי"ה זצ"ל, ובראשו הקדשה חמה:

מנחה שלוחה לידיד נפשי, הגאון הגדול, שר התורה, כש"ת מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, הרב הראשי לאה"ק, מאת ידידו מוקירו ואוהבו, איסר זלמן מלצר.¹⁷

סיפר הצדיק הירושלמי, הרב אריה לוי ז"ל:

זכיתי להיות שליח-מצוה, להביא תשורה יקרה מגדול לגדול, והבאתי לראי"ה זצ"ל את ספרו של הגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל "אבן האזל", מיד עם צאתו מבית הדפוס.

הרב הפליג בשבח תורתו של הגרא"ז, ודרך עיונו הבהיר והישר, ואף הוא הגדיר ואמר: "ר' איסר זלמן, הרי דרך הלימוד שלו הוא דרך הגאון ר' יחיאל הליר ז"ל בספרו "עמודי אור"! כשחזרתי וסחתי הדברים להגרא"ז, עמד משתאה ואמר: "מתפלא אני כיצד תפס הרב את הדבר, והרי באמת עיינתי הרבה ב"עמודי אור" וסגלתי לעצמי את מהלך ברוריו בהלכה".¹⁸

16. הרב נריה, ליקוטי-הראי"ה א, עמ' 57.

17. ליקוטי-הראי"ה חלק ג' עמ' 204.

18. בשדה-הראי"ה, עמ' 271. גם בספר ליקוטי-הראי"ה, ח"ב עמ' 248 (בהערה), נקב הרב נריה בשם הספר "עמודי-אור", לגאון ר"י הלר זצ"ל. ואולם בספר "שבחי-הראי"ה" עמ' רצ"ה (ע"פ הרב נריה!) ובספר "בדרך עץ

הראי"ה חיבר ספר גדול - "באר אליהו" - על ביאורי הגר"א לחושן משפט.
קטעים מספרו זה פורסמו לראשונה בספר "יובל השבעים" לנדיב ר' ישראל אהרן פישל ז"ל - ירושלים
תרצ"ה - והגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל שיבח מאוד וקילס את דרך ביאוריו הרחבים והמאירים של
הראי"ה, בפיענוח רמזיו הקצרים ביותר של הגר"א ז"ל.¹⁹

כשפרסמה הנהלת ישיבת "עץ חיים" חוברת תעמולה של הישיבה, ולא הבליטה את מקומו של
הגרא"ז כראש-הישיבה, העיר להם הראי"ה במכתב:
לכבוד הנהלת ישיבת עץ חיים פעה"ק ת"ו
שלום וברכה

הנני בזה מוצא לי לחובה גדולה, להביע את צערי הגדול ואת מחאתי נגד הסדר שהובע בהמחברת
הזרוגנית בשם "א' גרוס פון ארץ ישראל" בתור סיפור תולדותיו של "עץ חיים", ביחס לכבוד הגאון
הגדול מו"ה איסר זלמן מלצר שליט"א, הר"מ הראשי ומנהלה הרוחני של הישיבה הקדושה. וכי כך
צריכים להתנהג עם גאון גדול זה, שתפארתו והודו היא העטרה היותר מפוארת של הישיבה, לעשות
אותו כשיריים, להעמיד אותו מן הצד ולציירו רק ביחס למקומו העבר מסלוצק. לדעתי צריך עיוות זה
להיות מתקן מיד, ולפני התפוצה של המחברת הזאת צריך שתהיה עלה מיוחדת²⁰ נקבעת בכבוד
והדר, בצירוף עם תמונתו של הר"מ הראשי שליט"א, בהבעה של הערצה הראויה לאדם הגדול, שהוא
בעה"י עמוד הקודש של המוסד הקודש הזה, וזיוו והדרו.

בתקותי, שיקבלו את דברי ויכירו את האמת והצדק שבהם, להלכה ולמעשה, הנני חותם בברכה
נאמנה וצפיית ישועה להגדלת תורה"ק ורוממות כבודה המושפל בעוה"ר בעיר ד' שמה, כנה"י
[כנפשמ היקרה] ונפש ידידים דוש"ת באה"ר [דורש שלום תורתם באהבה רבה]

הק' אברהם יצחק הכ"ק [הכהן קוק]²¹

הביאו פעם לפני הראי"ה קוק שאלה - סירכא שנמצאה בשור שנשחט.

החיים" עמ' 168 (ע"פ הרב עמיטל, ר"י הר-עציון, ששמע מר' אריה ליון זצ"ל) מובא מעשה זה בקשר לספר
"עמודי-אש!"

19. מועדי-הראי"ה, עמ' ק"ט. בשדה-הראי"ה עמ' 43.

20. עמוד מיוחד.

21. בשדה-הראי"ה, עמ' 272.

אותה שעה נוכחו בביתו מספר רבנים ובראשם הגר"ז והם השתתפו בשקלא וטריא ההלכתית על כשרותו של השור.

הגר"ז השמיע בנדון ראייה הנוטה לצד איסור. מיד אמר הראי"ה קוק: "כיון שיצא מפיו כך, אין לדון יותר בזה"²².

מתוך מכתב של הראי"ה קוק זצ"ל לחתנו הרב נתן רענן-קוק זצ"ל:
...שמחתי על פרישת השלום אשר קבלתם, והרבנית מלצר תחי' ראוייה לאחזוקי טיבותא רבתא על טרחתה למסור בערב בואם לעקו"ת (=לעיר קדשנו ותפארתנו) את דר"ש...
הריעות עם הגראז"מ שליט"א הייתה לי לשעשועים אלא שלפעמים התבטאו בינינו חילוקי דיעות, בדרך ידידות גם בתחלה ואמצע וק"ו בסופה שהיה את והב²³, רק עצם הדיבור יכול להיות שהפריע קצת את המרגוע, אבל קשה לעצור מלשיח שיחת קודש המונחת על מפתחות הלב פנימה בעת אשר איזה רוח מעורר מתחיל להיות דופק בויכוח של ידידים מנוער שכמו.²⁴

באחת השנים, כששהה רבנו הראי"ה בימות הקיץ בבית מרגוע בהר הכרמל, הגיעו שמה גם הגאונים ר' משה מרדכי אפשטיין ור' איסר זלמן מלצר. בזמן היותם שם אשרי עין ראתה את האהבה והידידות, האחוה והריעות, ששררו ביניהם, בהסיבם יחד בכל יום מספר שעות ביער הסמוך, שקועים בדברי תורה ובשיחות של גאוני ישראל.

בוקר אחד אחרי התפילה נכנסו הגאונים הנזכרים לבית האוכל, בעוד שרבנו נשאר בבית התפילה מעיין בספרים, העמדתי את רבנו על העובדה שהשעה כבר מאוחרת ועדיין לא טעם פת שחרית, והוא נכנס לסעוד סעודת שחרית קלה. בינתיים שאלני היכן נמצאים שני הרבנים ועניתי לו שכבר נמצאים ביער, רבנו אמר לי שברצונו גם כן לרדת ליער להצטרף אליהם ולהינות מהאוויר הצח שם... שלושת הגאונים שוחחו שם בדבר גדולי ישראל מהדורות האחרונים. הרבנים עברו למקצוע של "קדשים", ולחמו כאריות מלחמתה של תורה. עטי אינו מסוגל להעלות על הכתב את הרשמים מאותן שעות כשה משיב זזה מפרק, זה מקשה זזה מתרץ. עד שאחד הרבנים העיר לרבנו שמהראוי לו להפסיק

22. שבחי-הראי"ה, עמ' ר"ב, מפי הגר"ב רקובר זצ"ל, בעל ה"ברכת-אליהו" על הגר"א. בשדה-הראי"ה עמ' 273.
בדרך עץ החיים עמ' 489.

23. ע"פ קידושין ל:

24. נדפס בספר "בשמך-רענן" ח"א עמ' נ"ב. ושם עוד בעמ' מ"ח: "הנני שמח מהידיעה של הופעתו של ידי"ן הגאון הרא"ז שליט"א, בבקשה למסור לו את דש"ת באה"ר".

כיון שנתייגע יתר על המידה. גם אני ביקשתי מרבנו בשם הרבנית שיעלה לטעום דבר מה, ובזה נפרד רבנו מהרבנים והם נשארו ביער.²⁵

לנשואי בתו של הנדבן הנכבד ר' שרגא הריס ז"ל עם בנו של ר' אלחנן שיינזון ז"ל מיקירי תל-אביב, הוזמנו הראי"ה זצ"ל והגרא"ז מלצר זצ"ל. החופה נערכה בגינה שבחצר, והוכנו עבור שני האורחים הנעלים שני כסאות במקום המתאים.

הראי"ה הגיע עם מלוויו והושב במקומו המכובד. הגרא"ז התאחר קצת, ובטרדות החתונה לא דאגו המארחים להעלותו ולהושיבו במקום שנועד לו, והוא בענותו וצניעותו נשאר עומד במרחק מה מהמקום שבו ישב הראי"ה. והנה הרגיש הראי"ה בדבר, ומיד קם ובתנופת יד חגיגית הזמין את הגאון ר' איסר זלמן לבוא ולשבת בכסא שעל ידו.

ילד הייתי כשראיתי את הדבר הזה, אולם מאד הרשים אותי יחס הכבוד שגילה הרב כלפי הגרא"ז, ועד היום זכור לי מראה פניו ותנופת ידו.²⁶

יהודי שנרדף חנים קבל על כך בפני ר' אריה לוין זצ"ל. אמר לו ר' אריה, הסכת ושמע: היו ימים בירושלים, שהקנאים רדפו קשות את הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. אמרתי בליבי, אסור אל מרן הרב לעודדו ולחזק ידיו. ומאחר וידעתי כי בכל שעות היום הרב טרוד מעל ראש, סברתי שאגש אליו בשעת לילה מאוחרת. נכנסתי לאולם ישיבת "מרכז-הרב" ומצאתי את הרב שוקד על לימודו, והוא לא הבחין בי. ישבתי באחד הספסלים הסמוכים והחיליתי ללמוד גם כן, ואין איש מלבדנו בהיכל הישיבה. לפתע, הבחין בי הרב קוק ואמר לי: האמן לי, כי דווקא בימים קשים אלה הפוקדים אותי, זוכה אני להצלחת-יתר בלימוד ובחידושי תורה. רואה אני בחוש כי נתקיים בי הפסוק: "והאלקים יבקש את נרדף" (קהלת ג, טו).

והוסיף ר' אריה ואמר: משסיפרתי את הדברים לראש-ישיבת "עץ-חיים", הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל, אמר לי: הצלחה עצומה יש לך לרב בלימוד תורה וזכות גדולה נגלגלה לו בחידושי תורה. מעיד אנכי כי בקי הוא בעל-פה מריש מסכת ברכות ועד סוף מסכת עוקצין!²⁷

25. לקוטי-הראי"ה ח"ב עמ' 359-360, ע"פ כתביו של ר' אברהם צ'צ'יק ז"ל, המשמש בקודש.

26. בשדה-הראי"ה, עמ' 273, מפי הרב צבי קפלן שליט"א.

27. צדיק יסוד עולם, שמחה רז, עמ' 232.

רבי יוסף רבי, גיסו של הגרא"י קוק, נפטר באופן פתאומי. הביאו את המטה לחצר ישיבת "עץ חיים" שם הספיד את הנפטר הראי"ה קוק, ולאחר מכן הספידו הגרא"ז שאמר בין השאר: הוא נלקח לבית עולמו לפתע פתאום, לולא זאת היה הרב הכהן הגדול מקיים "ויעמד פינחס ויפלל" – ותפילתו היתה מתקבלת!²⁸

סיפר תלמיד חכם אחד, שהיה נוכח בשיחה בין ר' חיים עוזר (בעל "אחיעזר") והרב איסר זלמן מלצר זצ"ל. כשהגיעו לדבר על הראי"ה קוק זצ"ל אמר ר' איסר זלמן: "אנחנו גדולים עד ידית הדלת שלו" (ביטוי ביידיש).²⁹

במכתב-הברכה לנדיב הרי פישל, ליובל השבעים שלו, כתב הגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל: "כבוד הנדיב המפורסם--- הקים בעת האחרונה בית גדול לתורה בשם מכון לדרישת התלמוד, תחת נשיאותו של כבוד ידידי הגאון הגדול, שר התורה, מוהרא"י הכהן קוק שליט"א, הרב הראשי לארץ-הקודש וכו'".³⁰

חיזוק וסיוע

הגרא"ז שמר תמיד על קשרי הידידות שהיו לו עם הראי"ה זצ"ל עוד מימי לימודיהם בישיבת וולוז'ין. עבור הראי"ה היתה ידידות זאת חשובה ביותר שכן הוא נרדף באותם הימים ע"י חוגים שונים, וקשרים אלה שהיו לו עם הרא"ז אשר היה מקובל הן ע"י מקורביו של הראי"ה זצ"ל והן ע"י מתנגדיו, היו לו לאחיעזר ולאחיסמך. עובדה זו הגבילה במדה מסוימת ועצרה את ההתקפות האישיות שהיו כנגד רבה הראשי של א"י.

ברור הדבר שידידותו זו לרבי אברהם יצחק הכהן קוק לא הוסיפה לרא"ז, וסביר להניח שאף פגעה בו במדה מסוימת בחוגים שונים. אולם הוא היה כל כולו איש האמת ולא שם לבו לנזק שהוא גורם לעצמו בידידות זו.³¹

28. שבחי-הראי"ה, עמ' ר"א, מפי הרי"ד חרל"פ זצ"ל. ליקוטי-הראי"ה ח"ב עמ' 238.

29. הרצי"ה קוק זצ"ל: "מתוך התורה הגואלת" (ח"ב עמ' ק"ע) ו"שבחי-הראי"ה" (עמ' ר"ב).

30. ספר היובל, לכבוד חג יובל השבעים של הנדיב הרי פישל, תרצ"ה, עמ' י"ז. הובא גם בליקוטי-הראי"ה ח"ב, עמ' 196.

31. מפי ד"ר יונה בן-ששון, הובאו דבריו בספר בדרך עץ החיים עמ' 2-301.

מי יודע עד היכן היתה מגיעה אש המחלוקת שהיתה בירושלים בין חסידי הראי"ה זצ"ל לבין מתנגדיו, ולמה היתה המחלוקת הזו גורמת אילו הגרא"ז זצ"ל לא היה באותו זמן בירושלים. קשה לתאר עד כמה הוא עצר את אותה אש ועד כמה גרם למיתון המחלוקת.³²

מסתבר שדרך זו של הגרא"ז התבטאה במעשים רבים. שתי פעולות נשמר זכרן: כאשר כמה צעירים בירושלים ביזו את הראי"ה זצ"ל, הגרא"ז זצ"ל פירסם מודעת מחאה,³³ יחד עם גיסו, הגרמ"מ אפשטיין זצ"ל, ראש ישיבת חברון:

ב"ה ירושלים י"ד שבט תרצ"ג
כבוד ידידינו הגאון הגדול מופה"ד מו"ה אברהם יצחק שליט"א רב ראשי לאה"ק.³⁴ משתתפים אנחנו בצערו הגדול של הדר"ג על אשר יצאו צעירים נגד הדר"ג בחירוף וגידוף בדברים אשר ממש לא יאומן כי יסופר, ותצלנה אזן משמוע.

לדעתנו אין על הדר"ג לשים לב לזה כאילו פגעו בכבודו, באשר החרפה היא לאלה שיצאו הדברים המנוולים מאתם ומעטם. אכן על כולנו להתאונן על ההפקרות של איסור בזיון התורה ות"ח ועל חילול כבוד החרדים ושלומי אמוני ישראל שהתעטפו בטליתותיהם, ורק זאת נחמתנו שהמעשה הזה הוא רק מעשה צעירים אחדים שאינם אחראים למעשיהם.

וה' ישפוט שלום על ישראל.
ידידיו ומוקיריו
משה מרדכי אפשטיין
איסר זלמן מלצר

הגרא"ז זצ"ל שהיה גר ב"בתי יעקובסון", היה מתפלל בקביעות בבית הכנסת של הפרושים ב"בתי ברוידא" שהיה סמוך לו ביותר, והיה זה כבוד גדול לביהכנ"ס, שראש ישיבת "עץ חיים" הנערץ מתפלל בצל קורתו. אולם אחרי שביכנ"ס זה שימש אכסניה למאורע עגום של פגיעה חמורה בכבודו של הראי"ה, עזב הגרא"ז באופן הפגנתי את בית הכנסת הזה - שהתיימר בכבודו - ועבר להתפלל בביכנ"ס שהיה רחוק יותר מביתו, ביהכנ"ס של החסידים ב"בתי רנד".³⁵

32. מפי רבי יעקב גולדמן שעובדה זו זכורה לו מאותם ימים, וכן מפי פרופ' מנחם פרידמן, חוקר תולדות יהודי ירושלים בדורות האחרונים, הובאו דבריהם בספר בדרך עץ החיים, כרך א', עמ' 157.

33. אגרות -לראי"ה, עמ' ת"מ.

34. יש לשים לב לתואר זה, שחוזר גם בכל המכתבים הבאים.

35. בשדה-הראי"ה עמ' 274, ע"פ עיתון "ההד", וכן כתב הרצי"ה קוק זצ"ל בכרוז (נדפס ב"להלכות-ציבור", עמ' ק"ח): "...ואשר לפיכך הרב ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל עזב בית-הכנסת הזה". וע"ע ב"לנתיבות-ישראל" ח"ב, מהדורה חדשה (תשס"ג) עמ' תק"ס, והערה 14.

גם הראי"ה עזר לגרא"ז ככל יכולתו. להלן מכתבי-בקשה ששלח הגרא"ז לראי"ה:

ב"ה יום ו' עש"ק י"א תמוז תרצ"ב.

פעיה"ק ירושלים ת"ו.

מע"כ ידידי הגאון הגדול שר התורה מו"ה אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א הגאב"ד והרב הראשי לאה"ק ת"ו.

הרב דשקלאוו הרב הגאון ר' מרדכי פיינשטיין שי' מפציר מאד להשיג עבורו רשיון כי יש לו שם צרות גדולות וכו' הנני מבקש את כ"ג מאד בעד הרב דשקלאוו שיראה לבקשם שיגישו עבורו בקשת דרישה, הוא תלמיד ישיבתי בסלוצק והוא גדול באמת ומעמיק עצום.

³⁶ ידידו דוש"ת איסר זלמן מלצר.

כשהיה הרב צבי שטיינמן זצ"ל מועמד לרבנות רחובות, פנה מחותנו הגרא"ז מלצר זצ"ל במכתב בקשה אל הרב, שיסייע בזירוז המינוי:

"מע"כ ידידי הגאון הגדול, שר התורה, נזר ישראל ותפארתו, כש"ת מוה"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, הרב הראשי לאה"ק

שלום וברכה ומזל טוב.

הנני בזה לברך את כבוד הדר"ג ואת ביתו בברכת מזל טוב לקשורי התנאים של בתו עם הב' הרב הנעלה מ' נתן משאווייל נ"י, יהא רעוא שהחתן הנעלה בבואו לבית הדר"ג יפרח וישגשג בכרם בית ישראל ויהיה לגפן אדרת ולבאר מים חיים, וביתם יהיה כבית פרץ לברכה בישראל. וגם אומר ברכה ביחוד לבנו הרב המאווה"ג מו"ה צבי יהודא שי', והנני מברכו בברכת מזל טוב. ויהי רצון שיתברך גם הוא וישלח לו ד' ברכה בביתו, ויהיה כאותו האילן הטוב שיעשה נטיעות טובות כמותו.

בהיותו ברחובות, בא- על פי הצעת הנכבד הר"ש גרינברג נ"י — מחותני הגאון ר' צבי שטיינמאן ³⁷ שי', בענין אפשרות התמנותו לרב שמה, במקום הרב עפרן שי' שנסע משם. והנה מחותני שי' הפיק רצון מכל באי בית כנסת באין יוצא מן הכלל... וכל שומעי דרשותיו מפליגים בשבחו מאד, והנם נכונים

36. בדרך עץ החיים, עמ' 332.

37. אין הרא"ז זצ"ל מוצא לנכון באיגרת זו להכיר ולשבח את מחותנו לפני הראי"ה זצ"ל, כנראה כי ידע וסמך על ההכרות ביניהם, ע' מכתבי-ראי"ה (עמ' קל"ה) שהר"צ ניהל ישיבה בעירה סמרגון, וקשר ידידות אמיצה עם הראי"ה קוק.

לקבלו לרב במושבה, אלא שהדבר תלוי בועד המושבה, אשר בהם נמצאים כאלה שמתרחקים בכלל בקרירות גדולה לענין נחיצות רב במושבה. והנה כאשר ברור הדבר שועד המושבה יתחשב הרבה עם דעת הדר"ג, וגם אלה שאינם מתעניינים בענין קבלת רב, בכל זאת לא ישנו אחר דברי הדר"ג, לכן נכון ונחוץ מאד שהדר"ג יכתוב מכתב לוועד המושבה ויבאר להם נחיצות קבלת רב ויבקשם שיזדרזו כאשר באמת הענין נחוץ לקיום רוח התורה כאויר לנשימה וכו'.

אשר בזה ידידו דוש"ת ומברכו בחג כשר ושמח.

³⁸
איסר זלמן מלצר

המשאלה נתמלאה כמובן, והמכתב נשלח בזריזות, כדרכו של הראי"ה, כשהתבקש לעשות טובה למישהו. ואמנם השיג את מטרתו - הרב שטיינמאן ז"ל נתמנה כרבה של רחובות, נאמן על משמרתו עד יומו האחרון.

38. אגרות-לראי"ה עמ' ש"מ. הובא גם בחי"ה-הראי"ה עמ' שע"ה.

יהי בנסוע הארון

גם בשעת סילוקו של מרן הראי"ה זצ"ל (ג' באלול תרצ"ה) היה ניכר הקשר המיוחד שהרגיש כלפיו הגרא"ז זצ"ל: עוד מן הבוקר התאספו סביב למטתו של רבנו כל בני משפחתו, בנו חתניו ואחיו הרבנים. בחדר הסמוך התאספו גדולי הרבנים בירושלים, ביניהם: הגאב"ד רצ"פ פרנק והרבנים חברי הבד"צ פרושים וחסידים. בין הנאספים היה הגאון ר' איסר זלמן מלצר מסלוצק ר"מ ראשי דישיבת עץ חיים בירושלים, הרבנים הגאונים ר' ראובן כ"ץ אב"ד דפתח תקוה וכו' כל הקהל הרב שבבית ובחוץ התפלל בבכיות נוראות וביקש רחמים ותחנונים שלא יכבה נר ישראל וכו'.³⁹

הספדים:

הגרא"ז זצ"ל הספידו בארבעה זמנים:

1. בשעת ההלוויה אחר ההספדים בישיבה (של בנו הרצ"ה זצ"ל והגרי"מ חרל"פ זצ"ל), התקיימו בצהרים הספדים לכלל הציבור מטעם העיר ירושלים, ע"י הגרא"ז זצ"ל והרב יוסף לוי. תאור ההלוויה נכתב בזמנו בעיתון הארץ⁴⁰, ושם נכתב: "דברי הרב מלצר נאמרו מתוך בכי. הוא עמד על האבידה הגדולה לכל בית ישראל, שעה שנלקח מאיתנו רבינו ומאורינו שהיה יחיד בדור בגאונותו, ביראתו, בצידקותו ובחסידותו ובמעשיו הגדולים".
2. בשבעה, בביכנ"ס "חורבת רבי יהודה החסיד".
3. ביום השלושים, בישיבת מאה-שערים.
4. בתום שנה להסתלקותו, בישיבת מאה-שערים.

הרב זוסמן זצ"ל:

בענין היחס של גדולי ישראל למרן הרב זצ"ל, ידוע כי כל אלה שהכירו אותו מקרוב, העריכו והעריצו אותו מאד. לדוגמא אזכיר את מרן הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל, עד כמה העריץ אותו בחייו, ולאחר פטירתו הרי נשא עליו ארבעה הספדים: בזמן ההלוויה, כשהוציאו אותו מחוץ לישיבה, הספיד אותו תמרורים בבכיות עצומות, וקרא עליו "אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו". בכלות השבעה הספיד אותו בחורבת רבי יהודה החסיד ז"ל. ביום השלושים בישיבת מאה שערים. ביום השנה הראשון בישיבת מאה-שערים. וכל זה בקול בוכים ובהתרגשות גדולה מאד, ואני שמעתי אותו אז. (הרב זוסמן זצ"ל, תלמידו המובהק של הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, מתוך מכתב שכתב לרב נריה זצ"ל. ליקוטי-הראי"ה ח"ג עמ' 136)

39. שערי ציון, חוברת י-ב, שנת תרצ"ה.

40. תיאור מסע ההלוויה הובא בספר "רב ומנהיג" (יעקב אבן-חן, תשנ"ט) ע"פ עיתון זה.

מתוך דברים שאמר הגרא"ז בהספדיו⁴¹:

* נפגע כלל ישראל

ר' איסר זלמן הספיד בהלוויה, ואמר: "צריך להרגיש, שנפגע עמוד השדרה של כלל ישראל". אחר-כך הרים את ידיו ואמר: "שקולה מיתתם של צדיקים כשריפת בית-המקדש"⁴².

* בקיאות בתורה

תשע שנים, רוב הזמן - ישב וכתב "הלכה ברורה", ולפעמים ממש כאבה היד. מידי פעם, הייתי נכנס לברר ענינים קשים. הרב היה שקוע בענינים אחרים, אבל מיד כששאלתי, נפתח המעין, והכל קיבל אור חדש, כאילו, כשנכנס, הרב עסק בענין⁴³.

* תפילה בכוונה

בהספדיו אמר - והרבה פעמים חזר על כך בביתו - שמקנא ברב. הלואי, שביום כפור, היה זוכה להתפלל כהרב בכל יום.

* תורת אמת

"שפתי כהן ילמדו דעת", נכון שהיתה לו גאונות ענקית. הוא היה יכול להמציא חמישים פלפולים ברגע קטן, אבל הוא סילק הכל הצידה משום ש"תורת אמת היתה בפיהו!"⁴⁴

41. הדברים מבוססים בעיקר על דברי הרצ"ה קוק זצ"ל (בספרים: לשלושה לאלול, שיחות-הרצ"ה, מתוך התורה הגואלת. העמודים צוינו ברשימת המקורות שבסוף חוברת זו) ומקורות נוספים שצוינו פה על כל פרט. העובדה שהגרא"ז זצ"ל הספיד בשבעה ובתום השנה, הזכירה גם הגר"מ חרל"פ זצ"ל במכתבי מרום (עמ' פ"ד, צ'). מכיון שלא ברור בעדויות באיזה משלושת ההספדים נאמר כל דבר, העדפנו לכתוב את כולם כיחידה אחת.

42. ע"פ הגרש"י הכהן שליט"א (רבה של חיפה, בנו של הרב הנזיר זצ"ל) מובא בשמו בספר בדרך עץ-החיים עמ' 490, וכן כתב גם בהסכמתו לחוברת "לכבודה של תורה": "די אם נזכיר את הדברים שאמר עליו מרן זקן ראשי הישיבות בדור הקודם, הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל, בהספד שנשא בהלוויתו – שזכיתי לשמוע אותו באוזני ממש – שהגדיר אותו מתוך התרגשות גדולה ובכי עצום כ"עמוד השדרה של עם ישראל שנשבר". מובא מחוברת זו בליקוטי-הראי"ה ח"ג עמ' 204.

בשבחי-הראי"ה, עמ' ש"ה, מובאת העדות בשם הרי"ד חרל"פ זצ"ל.

43. וגם בליקוטי-הראי"ה ח"א עמ' 56, מפי הגר"ד אליעזרוב זצ"ל, רבה של קטמון: "אני זוכר את דברי הרא"ז מלצר זצ"ל בהספדו על הרב שאמר בין היתר: בכל סוגיה שדברו איתו- שם עמד בתלמודו, כלומר שכאילו גם הוא עסק עכשיו בלימוד סוגיא זו".

* אין רגע בלי קדושה

"הייתי בחמש שנים יותר צעיר ממנו. מכל מקום בוולוז'ין למדנו יחד. אחר כך במשך הזמן התפזרנו איש אל מחנהו. אחרי כמה שנים זיכני הקב"ה לעלות לארץ ישראל, ואז שוב נפגשנו. אמנם בשנתיים האחרונות הזדמן לנו להפגש יחד על הכרמל, להתפלל יחד וכו'. במשך שבועות אחדים, היינו בצותא בחלק גדול מן היום, וניתנה לי אפשרות להתבונן עליו הרבה יותר מאשר בפגישה ארעית. אז ניתנה לי הזדמנות לראות איך נראה פרצופו של אדם שאין לו רגע בלי קדושה!".

בעת שנפטר הראי"ה קוק, היה הגרא"ז בשכונת בית-וגן למנוחה ולהחלמה. רעיתו הרבנית בילא הינדא פגשה אז ברחוב את תלמידו רבי חיים יעקב לוין (בנו של ר' אריה לוין, ולימים רבה של פרדס-חנה) ואמרה לו: בבקשה ממך הכנס נא לראש הישיבה, הוא אינו מפסיק מלבכות מאז פטירתו של הראי"ה. רבי חיים יעקב נסע מיד לבית וגן ומשראהו הגרא"ז, אמר לו מתוך בכי, אנחנו לא ידענו ולא הבנו את גדולתו של רבי אברהם יצחק הכהן קוק.⁴⁵

44. מועדי-הראי"ה עמ' י"ב. בספר שבחי-הראי"ה עמ' ר"ב מובא מפי הגר"ש אליעזרי זצ"ל שהראי"ה אמר על הגרא"ז זצ"ל שהינו מיוחד במידת האמת, וע"פ מידה זו האדם נמדד, שהרי "חותמו של הקב"ה אמת".

45. בדרכ עץ החיים עמ' 489.

אחרי-מות

הראי"ה זצ"ל נלב"ע ב-ג' אלול תרצ"ה, והגרא"ז זצ"ל כעשרים שנה אחריו ב-י' כסלו תשי"ד. בשנים אלו כנהו תמיד בתארים: "מחן", "שר התורה", "גאון ישראל", ובנוסף "הרב הראשי לא"י". הגרש"ז אייערבך זצ"ל, תלמידו של הגרא"ז, העיד על יחסו של רבו לראי"ה, כפי שסיפר הרב נריה זצ"ל: בשיחה האחרונה - באידיש - שהיתה לי אתו באחת השנים האחרונות, נתגלגלו הדברים על הגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל שבכמה מקומות מכנה את הרב – "שר התורה". והגרש"ז ז"ל הגיב בהתרגשות "רבי איסר זלמן איז דאך גיווען דעם רב'ס א חסיד!" (רבי איסר זלמן הלא היה חסיד של הרב!).⁴⁶

סיפר הרצי"ה קוק זצ"ל:⁴⁷ פעם נכנס ר' איסר זלמן לאוטובוס וקרב אלינו. עמד והכריז: "מה אתם מדברים על הרב! הנה כאן הרבצין. היא העדה שתעיד. לפני כשנתיים נפגשנו בחיפה, ובבית המלון התקבץ מנין קטן לתפילה, כשחזרנו מהתפילה אמרתי: "הלואי ויכולתי להתפלל נעילה ביום הכפורים כמו שהרב התפלל היום מנחה רגילה!" ר' איסר זלמן היה בעל רגש גדול. עמד אז והכריז בהתרגשות גדולה את ההכרזה הזאת בפני כל האוטובוס. ר' איסר זלמן מלצר היה גאון גדול וגם בעל מידות טובות. שמעתי ממנו בשלוש הזדמנויות – לאחר שהתפלל עם אבא ז"ל – שהוא היה רוצה להתפלל ביום הכפורים כמו שאבא ז"ל היה מתפלל בכל יום. ממשפחתו מסרו שהוא חזר על זה פעמים רבות.⁴⁸

מכתב הגרא"ז לועדת פרס הרב קוק, כשזכה בפרס על ספריו "אבן האזל":
ב"ה ירושלים, יום כ"ט בכסלו ה' דחנוכה תש"ד.
לכבוד ראשי ואלופי עיריית תל-אביב
והרבנים חברי ועדת פרס הרב קוק זצ"ל.

46. הרב נריה בספריו לקוטי-הראיה, ח"ג עמ' 104, ח"ב עמ' 238.

47. שיחות הרצי"ה קוק, מס' 51.

48. וכן בחוברת "לשלושה באלול" ציין הרצי"ה זצ"ל, שהגרא"ז חזר על אמרתו זו כמה פעמים, ושכך אמרו לו גם בניו של הגרא"ז זצ"ל (ר' פיבל ורצי"ה זצ"ל) שחזר על זה כמה פעמים בביתו. העדות על משפט זה מופיעה גם באורות-התפילה ע"פ הר"י אפשטיין זצ"ל, תלמיד הגרא"ז (מהדורה חדשה תשס"ג עמ' 26), וכן בשבחי-הראי"ה עמ' ר', ע"פ הר"נ זק"ש זצ"ל.

על מעלת תפילתו של הראי"ה זצ"ל, כתב הרמ"צ נריה מאמר "וכך היה מתפלל", נדפס בספריו בשדה-הראי"ה ואורות התפילה.

נתכבדתי בידיעה כי הוחלט בדעתם לתת את הפרס על שם הגרא"י קוק זצ"ל לספרי "אבן האזל", והנה אמנם דעתי הייתה כשדברו בענין זה לפני כמה זמן כי בפרסים כאלה ראוי לעודד מחברים צעירים בעלי כשרונות הזקוקים לעידוד ולא הסכמתי להגיש מצדי את הספרים. אבל לאחר מעשה שהחליטו רבני וחברי הועדה ושמנו עיניהם בספרי שבו אני עמל רוב שנות ישיבתי באה"ק הריני מקבל את הכרעתם, והנה אם אמנם היה ראוי להשתתף במסבה זו למען כבוד התורה, מכיון שקשה עלי טלטול הדרכים במצב בריאותי וגם אין זה לפי גדרי להיות נוכח במסבה שיובלט כבודי, הריני מגיש תודה וברכה מירושלים עיה"ק לועד העירייה על המעשה הזה אשר עשו להוקיר לומדי תורה ומלמדי תורה ולעזור לקבוע בדפוס עיני קדושה וכהונה בימים שבהם רבו דוקא ספרי פונדקות, ויחד עם זה עשו נפש לנפשו הגדולה והטהורה של גאון ישראל הכהן הגדול הגרא"י קוק זצ"ל שכהונתו הראשונה באה"ק הייתה ביפו אשר ממנה ועל ידה צמחה תל אביב רבתי.

אכן רצוי לומר עוד כי אם פתחו ראשי תל אביב פתח כחודו של פרס להוקרת דברי תורה לעודד מחברי ספרים במקצוע ההלכה, מן הראוי שיגבירו פעלים ויפתחו אולמות לתינוקות של בית רבן על טהרת הקודש לחזק בתי הת"ת שבהם מתגדלים נערים שמהם תקוה שיצאו כאלה שיוכלו לחבר חבורים כאלה, ואם אין גדיים אין תיישים, תקותי שמצוה גוררת מצוה ומהפרס יבואו לדבר שלם, ⁴⁹ להגדיל תורה ולהאדירה.

הכותב ברגשי כבוד תודה וברכה

⁵⁰
איסר זלמן מלצר

מתוך מכתב ברכה של הרא"ז זצ"ל לאדריכל שהכין את תבנית המשכן והמקדש:

ב"ה יום א' כ"א אייר התרצ"ח, פעה"ק ירושלים ת"ו

"... אשר עבודתו עבודת הקודש המשכן והמקדש נעשה בפקוח ובהתיעצות תמידית עם גאון ישראל

מרן הגרא"י הכהן קוק זצ"ל הרב הראשי לאה"ק, ואבדל לחיים גם עמדי... ⁵¹

"ומהירות תפישתו!", אמר הגאון ר' איסר זלמן לרצי"ה קוק בדברו עמו על אביו, "מי יכול היה להשיגו?", ולאחר הפסקה קלה, פתח ר' איסר-זלמן שוב ואמר על הרב: "בכל ענין שפנו אליו, היה זה

כאילו רק עכשיו למד באותה סוגיה" ⁵²...

49. חידוד לשוני. פרס בארמית הכוונה לחצי מתוך השלם.

50. בדרך עץ החיים, עמ' 166.

51. בדרך עץ החיים עמ' 234, מועדי-הרא"ה עמ' תקנ"ז.

52. הרצי"ה קוק זצ"ל (שבחי-הרא"ה, עמ' ר"א בשמו, וכן בשיחות-הרצי"ה 51), וע' לעיל שגם בהספד על הרא"ה הזכיר זאת הגרא"ז זצ"ל.

יש להעיר שהגרא"ז זצ"ל בעצמו היה בעל כשרון גאוני ועילוי גדול, ע' בפרק "כשרון" בספר בדרך עץ החיים.

במקרה אחר התבטא: "עשרה סוסים אינם יכולים להשיגו".⁵³

ב"ה, ירושלים, יום ג' כ"ח לחדש מנ"א שנת תש"ה
הנני בזה להביע את רחשי לבבי ליום הזכרון, במלאת עשר שנים להסתלקות גאון ישראל מוהרא"י
הכהן קוק זצ"ל. נוסף לאשר כבר נודע בכל תפוצות ישראל, עוצם גדלו בכל מקצועות התורה,
בהלכה ואגדה, מוסר ודעת, לבד זה היה גדול מאוד בקיום מצות "ולדבקה בו", שלדבקו בד'
ותורתו אין מלים להעריך את ערכו.

ראוי לתלמידיו ומוקירי שמו ללמוד ממסירותו בכל לבבו באהבת ד' וישראל עמו, ותשוקתו
העצומה לזכות את כל אשר היה ביכולתו להשפיע עליו, בין בדבריו החוצבים להבות אש
בדרשותיו ובין בספריו הגדולים.

כבר אמרו חז"ל אין עושין נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם, ובפרט לגאון ישראל כמותו, וראוי
להתחזק ולעשות רצון צדיק, לגמור להוציא לאור את כל⁵⁴ ספריו הגדולים, אשר עמל עליהם ביגיעה
עצומה. ואחר חורבן עם ישראל, גדוליו, גאוניו וצדיקיו, אשר עמהם נגזזו הרבה מחדושי תורתם, חובה
להשתדל להוציא לאור ספרי גאוני הדור הנמצאים בכתבי יד. ד' ירחם על שארית פליטת עמו וישלח
לנו משיח צדקנו ונזכה לראות בנחמת ציון וירושלים במהרה בימינו אמן.

⁵⁵
איסר זלמן מלצר

הסכמה לגמרא עם הלכה ברורה וביחור הלכה:

ב"ה, ניסן תש"א.

סוף מעשה במחשבה תחלה אנו אומרים על בורא עולם, וכן נוכל להמליץ על ההולכים בדרכיו
ומעמיקים בתורתו, שלאחר שזיכה ד' לגמור ספר גדול אשר ה' מחשבה מתחלה על זה נראה בזה
השגחת הבורא שתתקיים המחשבה הראשונה אשר צריך לזה סייעתא דשמיא לגמור התכנית כאשר
חשבו מתחלה, ומצינו בזה בסנהדרין כ"ו ע"ב מחשבה מועלת אפי' לדברי תורה, ופירשו בתוס' אם
אדם חושב הן להעשיר הן גם לדברי תורה לא יספיק אלא כשעשה לשמה, וזה עלה בדעתי כאשר
ראיתי נגמר עתה אחר הפסקה גדולה של איזה שנים הספר החשוב בירור הלכה על מס' ביצה מאת
חברי המכון הערי פישל לדרישת התלמוד אשר הוא השלמת העבודה של גאון ישראל ותפארתו
מוהרא"י הכהן קוק זצ"ל אשר להכהן הגדול עלה בידו לפני פטירתו לבצע את מחשבתו לחבר להש"ס

53. כנ"ל הערה קודמת, שהרצ"ה זצ"ל שמעה מהרב אשר סנדורמירסקי זצ"ל, ממקורבי הגרא"ז זצ"ל.

54. מובן מסתימת הדברים, ומדקדוק לשונו, שכוונתו גם לספרי המחשבה וההגות של הראי"ה זצ"ל. אין ספק
שהגרא"ז היה מודע לספר "אורות", לדוגמא, שנדפס (בחלקו) עוד בחיי הראי"ה זצ"ל (תרפ"א), והיה חידוש לא
פשוט בירושלים.

55. ליקוטי-הראי"ה, ח"ב, עמ' 246-7, שיחות-הראי"ה, עמ' י"ד

הלכה ברורה להעמיד על גליון הגמ' לשון הרמב"ם והשו"ע למען יהיו למוד הגמרא וההלכה תואמים והתחיל במס' ברכות וגמר במס' עוקצין, לא כל המחברים זוכים לגמור את אשר התחילו, אכן מחשבתו הגדולה הייתה לצרף לזה גם בירור הלכה ע"פ התכנית הנראה עתה בספר הגדול שגמרו חברי המכון ביחד עם ידידי הגאון ר' דוב הכהן קוק שליט"א מנהל המכון, ובתחלת התיסדות המכון ספר לי הגאון זצ"ל מהמכתב אשר קבל מהנדיב הגדול והמפורסם בצדקותיו להחזקת התורה מוהרא"י פישל נ"י שרצונו ליסד בהוצאותיו מכון לדרישת התלמוד, אשר בו ילמדו אברכים גדולים מצויינים ויעמיקו בתלמוד, ואמר לי הגאון זצ"ל זהו פלא שעתה שגמרתי את ההלכה ברורה על כל הש"ס ואני חושב על דבר ההשלמה הנחוצה בירור ההלכה, והנה סייעתא דשמיא שנתעורר הנדיב ליסד בית מדרש גדול לתורה כזה שיהיה האפשרות לגמור מחשבתו הגדולה, ואמנם תיכף כשנתיסד המכון נתן להם הגאון זצ"ל מס' ביצה לעשות בה ההתחלה. ודעתו הייתה שאחר שיעשו עבודתם הגדולה יעבור בעיון על כל הקונטרסים ויראה מה לגרוע ומה להוסיף, ואנכי ראיתי אז קונטרסים אחדים מגדולי חברי המכון והיו קונטרסים מצויינים בבירור ההלכה וגם חידושים רבים אלא שהאמת שהיו רחבים יותר מדי בכדי לצרפם להמסכת והיה צורך לקצרם קצת.

וכאשר לא זכינו להמסכת אורו של הגאון זצ"ל ובשביל זה נפסקה השלמת העבודה הגדולה ומזמן הסתלקותו לגנזי מרומים עסקו בהוצאת הספר הגדול של כתבי הראשונים על מס' מו"ק עם הערותיהם הרחבות והחשובות, ואח"כ התחילו לעבוד בהצעת הנדיב בבירורי פירושים מראשונים על משניות שרוצה שיהי' לו זכות שילמדו בספרי המכון גם בע"ב לומדי משניות, ובמשך כל הזמן נפסקה העבודה החשובה של בירור הלכה שהיתה במחשבה תחילה בהתיסדות המכון.

והנה התעורר מחדש הנדיב הגדול מחזיק המכון והודיע חפצו להוציא לאור המסכת ביצה עם הלכה ברורה של הגאון זצ"ל ועם הבירור הלכה של חברי המכון, וראיתי עתה את אשר עובד מחדש ע"י גדולי חברי המכון ביחד עם מנהלה הגאון שליט"א ועיינתי בעבודתם הגדולה בבירוריהם בסוגיות לבאר כל שיטות הראשונים בהלכה וגם בחידושיהם הרבים, והם כולם אהובים וברורים. וברכתי ברכת הנהנין שזהו באמת הספר הנחוץ ללומדי התורה לדעת בנקל תוכן ותורף שיטות הראשונים ובירור ההלכה. אמנם צריך להודיע שעל ידי מהדורא בתרא זו קופחו אחדים מגדולי חברי המכון, כאשר ראיתי אז קונטרסים מצויינים שלהם על סוגיות רחבות אלא שמכיון שנשתנה עתה סדר העבודה לא נכנסו הפעם למהדורא זו, אבל גם להם יש חלק בהעבודה הגדולה הזאת.

והנני בזה בחתימת דברי בהצעת עצתי ובקשתי מאת הנדיב הגדול הרא"י פישל יאריך ד' ימיו, שימשיכו לומדי המכון גדולי התורה את עבודתם הגדולה והנחוצה עבודת בירור הלכה אשר זה הייתה משאת נפשו של הגאון זצ"ל וגם אם יתעסקו גם לעתיד בעבודת באורי המשניות ולקוטי באורי ראשונים לא יהי' מניעה מצדם כאשר ידעתי את כחותיהם הגדולים לעבוד גם בספר החשוב הזה, וזכות הגאון זצ"ל יעמוד לו שיזכה לראות פרי עבודתם בבירור הלכה על כל הש"ס, ויזכה לראות בשוב ה' את שבות עמו ומציון תצא תורה בביאת גואל צדק בב"א.

באעה"ח לכבוד התורה

איסר זלמן מלצר

הרב יצחק אריאלי זצ"ל, בעל ה"עינים למשפט", מסר כי בהתייעצות שהיתה בבית הראי"ה אחרי פטירתו, אמר הגרא"ז ז"ל:

"על יד שולחנו של הרב, אי אפשר לדבר דברים בטלים, גם כאשר הוא איננו יושב איתנו". והסביר הגרא"ז שהראי"ה היה מיסב את הדיבור לסיפור על גדולי-ישראל וממנו לד"ת.⁵⁶

56. חיי-הראי"ה עמ' שי"ב, בשדה-הראי"ה עמ' 275. וכן מתוך דברים שרשם הרב יצחק אריאלי זצ"ל במחברתו על רבו הראי"ה קוק. נדפסו לאחרונה ב"הצפה", כ"ח תשרי תשס"ד, ותודה לאמו"ר ששלח לי מקור זה.

הגרא"ז מלצר זצ"ל כותב בהסכמתו לספרו של הרב מנחם יהודה הלוי אושפיזאי זצ"ל (רבה של רמת-גן) "בחירת ציון" על אגדות מסכת חגיגה (ת"א, תש"א):

והנה כל רואה יראה, שספרו אינו ספר דרושי, אלא ספר של רעיונות נשגבים, אשר טעם המחבר מצוף-אמרו של גאון ישראל וקדושו, מוהרא"י הכהן קוק זצ"ל, אשר נהנה מאורו בלמדו בשיבתו, ובדרכו ילך, לבאר ולהרחיב עניינים נשגבים ולהרגיש רגשי קודש טמונים, אשר צריך לזה לב מבין ומעמיק לגלות צפונותיהם".⁵⁷

בספרייתו של הרצי"ז ז"ל, נמצא הספר "אבן האזל" ח"ג, ובראשו הקדשה שכתב המחבר, הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל:

למע"כ ידידי, הרב הגאון המצוין בתורתו ויראתו, מו"ה צבי יהודה הכהן קוק שליט"א בנו של גאון עוזנו נשיא ישראל מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל הרב הראשי לאה"ק, מאת ידידו המחבר.⁵⁸

... ומחזיקנא טיבואתא לכל' הגאון ר' איסר זלמן מלצר שליט"א, אשר מלבד יקרת זירוזו בכלל, להדפסת כי"ק דמרן אאמו"ר זצ"ל, גדלה ונכבדה לי ביחוד הערתו דרישתו, שאשלים לברר ולפרט את ציוני המקורות של ההלכות, אשר בגוף הספר בהוצאתו הראשונה, מתוך תעופת חזקת יד קדשו של אאמו"ר הרב זצ"ל ומתוך סדרת אותה השעה של שנת השמיטה התר"ע, באו קצרים וסתומים יותר מידי, ועצת פקודתו שמרתי ויסייעוני מן השמים וכו'.⁵⁹

57. ליקוטי-הראי"ה, ח"א, עמ' 43. לא ראיתי את ההסכמה הזאת בספר בחירת-ציון, וכנראה התקבלה לאחר הדפסת הספר.

58. ליקוטי-הראי"ה ח"ב עמ' 267.

59. הרצי"ה קוק זצ"ל בהקדמתו לספר "שבת-הארץ". הגרא"ז עודד את הדפסת הספר "שבת-הארץ" אע"פ שלא הכריע באופן ברור לטובת היתר-המכירה הידוע (ע' בהסכמתו לספר מעדני-ארץ על שמיטה: "בשביל שרוב דבריו הם לברר פרטי הדינים היוצאים לפי היתר המכירה שהנהיגו גאוני ארץ הקודש, ומכיון שיש בעיקר היתר מחלוקת גדולה בין גאוני הדור בדור שלפנינו, לא אחפץ להכניס ראשי בין שני הרים גדולים").

סוף דבר

מרנן הראי"ה זצ"ל והגרא"ז זצ"ל היו גדולי-הדור וקשורים זה לזה מאד, אף ש"כשם שפרצופיהם שונים- כך דעותיהם שונות". רמז לכך אפשר לראות בחלום שחלם הרצי"ה זצ"ל וכתבו בפנקסו:

ב"ה, ליל ד', ב' אדר שני, פ"ז, רחובות

חלמתי שהגאון ר' איסר-זלמן שליט"א היה אצלי בבית, ודברנו ארוכות בעניינים כלליים, ואחר-כך בסוף הדברים בלכתי אתי מהבית, הזכיר על דבר יחס כג"ק (כבוד גאון קדושת) אאמו"ר שליט"א לציונות, שבזה קשה לו להשתוות, ואמרתי אדרבא שצריך לברר הדברים, ואולי אנחנו נברר בינינו, כי לפעמים קשה לברר בשיחה עם כג"ק אאמו"ר שליט"א מפני גודל מעופו הרוחני. והסכים הגרא"ז לזה, ואמר: "כן, כן, המעוף שלו, לפעמים מי יוכל להשיגו!"⁶⁰

כתב הראי"ה: "לפעמים התבטאו בינינו חילוקי-דעות, בדרך ידידות"⁶¹.

מצד הגרא"ז זצ"ל, בירושלים של אז עם קנאיה-טועיה, לא היה קל ומכובד בדוקא להיות בקשרי ידידות וכבוד חזקים עם הראי"ה זצ"ל, אך הגרא"ז זצ"ל לא התחשב בכך כלל.

תלמידי-חכמים הדבקים בתורת אמת לשם שמים, יודעים היטב להבדיל בין אור לחושך ובין אמת לשקר. מתוך הכרת האמת, הרי הם מקיימים בעצמם "לא תגורו מפני איש", ולא נושאים פנים לשקר (גם אם הוא מתכסה באיצטלא של "קנאות").

קשר הידידות המתואר מהווה דוגמא נפלאה לת"ח שבא", שנוחין זה לזה כשמן זית.

60. ליקוטי-הראי"ה ח"ב עמ' 267. לפי תוכנו של הקטע נראה שיש ל"פרקים אישיים כלל ישראלים" שנדפסו בספר

"אור לנתיבתי" עמ' ש"ח-ש"ט.

61. בשמן רענן, הובא לעיל.

נספח א': משפחה ומקורבים

מטבע הדברים, יחסי הידידות המפורטים בחוברת השפיעו על המשפחה וכן על המקורבים.

משפחה:

משפחת הראי"ה קוק זצ"ל:

בנו הרצי"ה קוק זצ"ל -

- I. היה שואל את הגרא"ז זצ"ל בביאור דברי רמב"ם מוקשים (גדול-שימושה, עמ' מ"ה).
- II. מזכיר בהקדמה לשבת-הארץ (הובא לעיל) שקיבל את עצתו של הגרא"ז זצ"ל להוסיף מקורות לספר. בסוף ספר זה (עמ' קל"ב) כתב הרצי"ה הצעה שהציע הגרא"ז לגירסה-ביאור בדברי הרמב"ם.
- III. הזכיר באופן מודגש בחוברת שהוציא על אביו זצ"ל, "לשלושה באלול" (ע' ברשימת מקורות בסוף חוברת זו), את "מענין ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל" (ארבע פסקאות). בחוברת זו בשני חלקיה רק היחס לר' איסר זלמן מקבל יחס נפרד וחשוב בפני עצמו! גם בשיחותיו בשנים מאוחרות יותר לבני ישיבת מרכז-הרב היה מזכיר מענין הגרא"ז זצ"ל ואביו זצ"ל, כמובא ב"שיחות-הרצי"ה" (הרב אבינר) ו"מתוך התורה הגואלת" (הרב שורץ).
- IV. הזכיר בשיחותיו שמועה בשם הגרא"ז זצ"ל (ששמעה מפיו ר' משה טננבוים זצ"ל, מזכיר ועד הישיבות), שאין שום מקור ברמב"ם לפטור בחורי-ישיבות מגיוס לצה"ל, כולל דברי הרמב"ם הידועים בסוף הלכות שמיטה ויובל.⁶²
- V. הגרא"ז זצ"ל שלח לרצי"ה את ספרו אבן-האזל (חלק ג') ובראשו הקדשה רמה:
למע"כ ידידי, הרב הגאון המצוין בתורתו ויראתו, מו"ה צבי יהודה הכהן קוק שליט"א בנו של גאון עוזנו נשיא ישראל מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל הרב הראשי ל"ה"ק, מאת ידידו המחבר.⁶³
- VI. הגרא"ז התייחס לרצי"ה במכתב שכתב לאביו: "... וגם אומר ברכה ביחוד לבנו הרב המאוה"ג מו"ה צבי יהודה ש', והנני מברכו בברכת מזל טוב. ויהי רצון שיתברך גם הוא וישלח לו ד' ברכה בביתו, ויהיה כאותו האילן הטוב שיעשה נטיעות טובות כמותו.⁶⁴

משפחת הגרא"ז מלצר זצ"ל:

-
62. שיחות-הרצי"ה תלמוד-תורה ח"ב עמ' 46,48,69 (מהדורה חדשה עמ' 75, 78). וכן במכתב שכתב, נדפס בחוברת "גדול שמושה" (מהדורה ראשונה, תשד"מ בחלק ה"שאלות", עמ' 60). יש להעיר שאעפ"כ דעתו של הגרא"ז זצ"ל היתה שבחורי-הישיבות יכולים להמשיך בלימודם ואינם צריכים להתגייס, ע' בדרך עץ החיים עמ' 317-314, 443-444.
 63. ליקוטי-הראי"ה, הובא לעיל.
 64. אגרות-לראי"ה, הובא לעיל.

א. גיסו הגרמ"מ אפשטיין זצ"ל, ראש ישיבת סלבודקה וחברון⁶⁵, היה ביחסי ידידות עם הראי"ה זצ"ל. "תמסרו דר"ש באהבה רבה לכבוד ידי"נ הגאון הרמ"מ אפשטיין שליט"א", כותב הראי"ה לחתנו ("בשמן רענן", ח"א, עמ' מ"ה). בשנת תרפ"ד התחזקה ידידותם כשהיו ביחד עם הגרא"ד שפירא זצ"ל באמריקה לצורך איסוף כספים ליישובות בא". בשנת תרצ"ג כתבו שני הגיסים, הגרמ"מ והגרא"ד, מכתב מחאה על ביזויו של הראי"ה זצ"ל (הובא לעיל עמ' 17). כשהגרמ"מ נפטר (תרצ"ד), הספידו הראי"ה זצ"ל⁶⁶.

בספר אגרות-לראי"ה נדפסו שני מכתבים מהגרמ"מ זצ"ל (אחד מהם יחד עם הגרא"ד שפירא זצ"ל מקובנה, בעל ה"דבר-אברהם"):

החיים והברכה הוד כבוד ידיד ה' וידיד בית ישראל, הגאון האמיתי, מופת הדור, אוצר התורה החכמה והיראה, מו"ה ר' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א הרב הראשי לארץ ישראל וכו'.

ב. בניו וחתניו: שני בנים ושני חתנים היו לגרא"ד זצ"ל: הרב פרופ' פיבל מלצר ז"ל, הג"ר רפאל צבי יהודה מלצר זצ"ל, הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל והג"ר יצחק מאיר בן-מנחם זצ"ל.

* הג"ר רפאל צבי יהודה מלצר זצ"ל, לימים רבה של רחובות - בספר "שבחי-הראי"ה" (עמ' רכט) מובאת התפעלותו ממדויותיו של הרב זצ"ל לסלוח ולהיטיב למתנגדיו⁶⁷.

בספר חיי-הראי"ה (עמ' שע"ו) מוזכר מכתב-ברכה ששלח אליו הרצי"ה קוק זצ"ל, בעת התמנותו לרבה של רחובות.

* הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל (ראש-ישיבת קלצק וליקווד, מגדולי התורה שבדור). מובאים שני מכתבי-בקשה ממנו באגרות-לראי"ה⁶⁸:

65. נציין פה גם את היחס המיוחד בין חתנו של הגרמ"מ זצ"ל- הגר"י סרנא זצ"ל, ר"י חברון לראי"ה זצ"ל (ע' ליקוטי-הראי"ה, ח"א עמ' 110, ח"ב עמ' 41) ולבנו הרצי"ה זצ"ל (חוברת גדול-שימושה, עמ' מ"ו וכן ליקוטי-הראי"ה ח"ג עמ' 295).

66. הובאו הדברים בליקוטי-הראי"ה, ח"ג (עמ' 171-172).

67. "ראיתי אצל הרב, עד היכן מגעת הטבה במקום הקפדה. ראיתי אצלו דבר שנדהמתי ממנו: במקום שהיה צריך להקפיד, דבר שלכל אדם בעולם היה גורם ריחוק - והוא, במקום להקפיד ולהתרחק, גילה התקרבות ויצאת מן הכלל. ראיתי כיצד אדם מתרחק מרחק קטני ממה שראוי להיות בדרך-הטבע - כדי להתקרב.

עוד גדול אחד היה מעורב בדבר. גם הוא התנהג יפה - אבל לא כמו הרב, שנהג בהטבה קיצונית במקום הקפדה. לספר את סיפור המעשה אי אפשר, פן יפגע באנשים מסוימים, אך אותו ענין היה נוגע לחייו של הרב, ממש.

ראיתי כיצד התרומם הרב מעל לחשבונות אישיים. הם לא השפיעו עליו - ואולי דוקא להיפך. . .

זהו מה שראיתי - ולא מה ששמעתי. זוהי התרשמות ממעשה שהיה, לא סתם התרשמות כללית".

68. וכאן המקום להביא מש"כ הרב צוריאלי שליט"א, בספרו אוצרות-הראי"ה (מהדורה ראשונה ח"א עמ' 22): "ואם יעלה על דעת מישהו שגאוני-עולם הללו כתבו כך רק למען הנימוס, או בכדי להשיג מהראי"ה איזו טובת הנאה, הרי הוא בכך מבזה גאוני-עולם הללו, ושם חלקם בין החנפנים, וגדול עוונם מנשוא". ונעיר שגם תקיפי קמאי

"כבוד הרב הגאון המפורסם, תפארת ישראל מוהרא"י קוק שליט"א, אב"ד בירושלים"⁶⁹ ...
 "מע"כ הגאון הגדול המפורסם בכל קצוי ארץ, פאר הדור עמוד הימיני פטיש החזק, מעוז ומגדול לתורה ולדת,
 כקש"ת מוהרא"י קוק שליט"א, ראש הרבנים באה"ק ובירושלים עיה"ק תובב"א..."⁷⁰

מקורבים

ישיבת עץ-החיים בכלליתה היתה קשורה להשפעתו של הראי"ה זצ"ל. הוא היה מוזמן לאסיפות וכנסים של הישיבה, וכן עמד הוא לימינה של הישיבה לתמוך בה ולחזקה.⁷¹
 כמו-כן, מקורביו ומעריציו (כגון: הגרש"ז זלזניק זצ"ל⁷² מראשי-הישיבה, הצדיק הירושלמי הרב אריה לוי זצ"ל⁷³, הגרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל מנהל ור"מ עץ-חיים⁷⁴), נשאו תפקידים בישיבה זו.
 לראי"ה זצ"ל היתה השפעה גם על תלמידי-הישיבה⁷⁵, שרובם היו מאנשי הישוב-הישן בירושלים.

כרב מבריסק זצ"ל ועוד נמצאים מכתביהם בספר איגרות-לראי"ה הנ"ל עם תארי כבוד וידידות מופלגים לראי"ה ואין לחושדם כלל וכלל בחנופה וכיו"ב.

69. אגרת רמ"ח.

70. אגרת רצ"ו.

71. ע' במועדי-הראי"ה עמ' קפט, תס"ח-ט, וליקוטי-הראי"ה ח"ב עמ' 50-52. וע' גם ב"מכותבי-ראי"ה" (לרב נריה גוטל) עמ' ס"ט והערה 166.

72. ע' בשדה-הראי"ה, עמ' 6-125, ובהערה שם מבנו הגר"ש זלזניק זצ"ל.

73. בשדה-הראי"ה, עמ' 401-418, מתוארת בהרחבה פרשת קירבתו לראי"ה זצ"ל.

74. הקשרים בכתב, נרשמו מקומם ב"מכותבי-ראי"ה" (הרב גוטל) עמ' מ"ח הערה 51. בספר "חבש-פאר" צירף הגרי"מ"ט זצ"ל הערותיו לספר ("הערות מעטות להספר היקר חבש-פאר מאת רבינו הגאב"ד שליט"א וכו"). בליקוטי-הראי"ה (חלק ב', עמ' 347): "...זכור לי מה שאמר הרב טיקוצינסקי ז"ל: 'זוכים אנו לשבת כאן באולם עם היהודי הכי גדול בעולם!'. בספריו הידועים (לוח ארץ-ישראל, ספר-השמיטה, גשר-החיים ועוד) מביא רבות את דברי הראי"ה זצ"ל ודן בדבריו בכבוד וביראה. וע"ע 'מועדי-הראי"ה' עמ' תקפ"ו בהערה.

75. קשה להימנע מלכתוב פה על התלמיד הגדול של עץ-חיים בכלל ומרן הגרא"ז זצ"ל בפרט, הלא הוא מרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל, ר"י קול-תורה ומח"ס מעדני-ארץ ומנחת-שלמה. אביו הגרי"ל זצ"ל היה בידידות רבה עם הראי"ה זצ"ל, והדברים השפיעו רבות גם על בנו הגרש"ז זצ"ל. עובדות חשובות ומענינות בנושא זה נמצאות בספרים "התורה המשמחת" (הרב יוסף אליהו) עמ' 41,96,99,308, "ועלהו לא יבול" (הרב סטפנסקי) עמ' ע', פ"ב-ג, ובעיקר בליקוטי-הראי"ה, ח"ג עמ' 97-104. וע' גם בספר הליכות-שלמה (על המועדים, עמ' ע"ה) שכתבו על הערה הלכתית של הראי"ה זצ"ל: "היתה חביבה על רבינו הגרש"ז, והיה מזכיר רבות הערה זו".

תלמידים בישיבת מרכז-הרב, כמו תלמידי ישיבות אחרות בירושלים ובא", היו מקושרים לגרא"ז זצ"ל ע"י שמיעת שיעורים⁷⁶, "דיבור בלימוד", קבלת סמיכה וכו'.

הגר"א שפירא שליט"א:

...יש לדעת כי רוב הרבנים הזקנים בדורנו ילידי הארץ הם תלמידי ר' איסר זלמן ולא של גאונים אחרים, וממנו קבלו תלמודם והשקפתם בעניני ציבור.
ר' איסר זלמן, כידוע, היה משתתף תמיד ביחד עם הראי"ה קוק בכל ההחלטות הציבוריות שעמדו על הפרק וכו'.

(מתוך דברים שאמר במחנה תורת-חיים, תשמ"ט. הובא בחוברת "שבעים שנה לרבנות הראשית לישראל", תשנ"א, עמ' 199).

נספח ב': יחסו של הגרא"ז זצ"ל לתנועת הציונות ומדינת ישראל

עיקרי הדברים לגבי יחסו של הגרא"ז למדינה התבארו בערך על הגרא"ז זצ"ל באנצ' של הציונות הדתית, שנכתב ע"י הרב צבי קפלן שליט"א, ובמאמר של הגאון רבי ראובן כ"ץ זצ"ל (רבה של פתח-תקוה) בספרו "שער ראובן". דבריהם מובאים לקמן בלשונם (הדברים נכתבו לפי הערכת הכותבים, ואולי יש מקום לדון בפרטים, אבל התמונה הכללית ודאי נכונה).

סביר להניח, שפרשת ידידותו של הגרא"ז עם הראי"ה זצ"ל המתוארת בחוברת זו, השפיעה רבות על השקפת עולמו של הגרא"ז זצ"ל בנושא זה.

נכתוב פה מעשים נוספים בקשר לזה:

הגרי"א הרצוג זצ"ל, רבה הראשי של א"י, סיפר בהספדו על הגרא"ז :
 "בסיום דברי לא אמנע מלהביע מלים אחדות בנוגע להתקשרות נפשו של אותו גאון עולם וצדיק הדור ז"ל לציון בית חייו.

ידוע שהיה קשור בכל נימי נפשו לאה"ק כבר בהיותו בחור צעיר, תלמיד ישיבה בוואלז'ין, וידוע שאחרי חתונתו השקיע את הנדוניא שלו ברכישת אדמה בחדרה.

מה שאני מספר זוהי חוויה אישית בקשר לצד זה של אישיותו הגאונית והמוסרית המופלאה. מעשה זה היה כשנשמעה לראשונה הצעה על דבר החלוקה ודובר אז על חלק זעום שכאילו עמדה ממשלת בריטניה להציע לפנינו בתור מדינת ישראל. אני הייתי אז נגד החלוקה והצטרפו אלי אישים ידועים בישוב שיזמו לצאת במחאה פומבית גדולה. לשם כך הוצע לכנס ישיבה חשובה של רבנים וב"ב בביתי.

לפתע פתאום בא אלי הגאון ז"ל כשהוא כולו רועד בבקשה נפשית עמוקה שאל להמשיך בתנועה האנטי-חלוקתית ההיא. זכורני מקצת דבריו: "דבר שלא היה לישראל – כלומר מדינה – זה קרוב לאלפיים שנה, ועתה מציעים זאת לפנינו, אם כי במדה זעומה לעת עתה, נא ונא שלא לדחות. ניכר שזה מן השמים".⁷⁷

מעשה נוסף סיפר הגרב"צ ברוק זצ"ל, ר"י נובהרדוק:

כאשר דובר על הנסים שהיו בזמן הקמת המדינה ועל מנהיגיה, אמר רבנו הגרא"ז:
 הגמרא מספרת על גזירות שגזרה המלכות על ישראל והלך רבי שמעון בר יוחאי תוך סכנת נפשות לבטל את הגזרות. בדרך יצא לקראתו שד והציע את עזרתו בבטול גזרת המלכות, בכה רבי שמעון

77. מתוך הירחון קול-תורה, תשי"ד. נדפס ב"דרך עץ החיים" עמ' 458 ובקובץ תחומין כרך ט' עמ' 270 בהערה.

ואמר: "שפחה של בית אבא נזדמן לה מלאך שלוש פעמים ואני לא פעם אחת, יבא הנס מכל מקום". ולו יהא הנס באמצעותו של שד... העיקר שיהיה הנס, כך אמר רבנו בנושא בו דברו... ועוד אמר אז רבנו: מו"ר הנצי"ב זצ"ל אמר פעם על אודות ענין שיבת ציון, כיצד זה יתכן שעכשיו רואים את תחילת חזרת ישראל לארצו ואילו בדורות קודמים בימים של גדולי עולם לא זכו לכך. והשיב הרבי וענה, כבר אמר הנביא "כה אמר ה' צבאות כי יפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם, גם בעיני יפלא נאם ה' צבאות". הענין אכן מופלא, אבל הינו עובדה קיימת.⁷⁸

⁷⁹ הגרא"ז לא נרתע מלחזק מעשים וענינים טובים לפי דעתו, אפ' אם היה בהם "חשש" של חיזוק לתנועה הציונית: כאשר עמדה להתקיים בירושלים הלוויה ממלכתית של אפר קדושי השואה סוכם בשיבת "עץ חיים" שהתלמידים יצאו ויעמדו ברחוב בעת שתעבור הלוויה ליד הישיבה. ברור שהיה זה על דעתו של רבנו הגרא"ז ראש הישיבה. פנה אליו אחד מבני ביתו בשאלה האם יש להשתתף בהלוויה. תמה ראש הישיבה על שאלה זו, איזה ספק יש כאן אם ללוות את אפרם של הקדושים שנספו בשואה. השיב השואל, שהואיל ואפר הקדושים הינו ענין של קדושה ורגש, הוא חושש שענין זה מנוצל לצורך תעמולה ציונית ולכן ספק בידו אולי על ידי השתתפותו נהפך הוא לשותף למעשיהם של הציונים בניצול אפרם של הקדושים למטרות תעמולה. רבנו דחה את נמוקו זה של השואל, הלך במיוחד לישיבת "עץ חיים" ובעת שהגיעה הלוויה יצא מן הישיבה ועמד ברחוב יפו עד אשר עברה הלוויה.⁸⁰

כשהקים הרב מאיר ברלין (בר-אילן) זצ"ל⁸¹ קרן כספית לעזרת בחורי-ישיבות ואברכים בירושלים, והיו קנאים שהתנגדו לקבלת כספים מקרן זו, עמד הגרא"ז בתקיפות לתמוך במפעל תורני זה.⁸²

78. בדרך עץ החיים עמ' 459.

79. אמנם היו לו התלבטויות בנידון, מחשש שמא יטעו הרואים, ע' בדרך עץ החיים עמ' 302.

80. בדרך עץ החיים עמ' 420-421.

81. מראשי תנועת המזרחי. במכתב אליו פותח הגרא"ז: "מע"כ ידידי הרב הגאון, גדול בתורה וחכמה רב פעלים לתורה ולשוב כש"ת מו"ה מאיר ברלין שליט"א בהגאון הנצי"ב זצוק"ל וס' (שם, עמ' 434).

82. על פרשה זו ראה באריכות בדרך עץ-החיים עמ' 439-441.

מתוך ה"אנציקלופדיה של הציונות הדתית":

היה חובב ציון ונימנה עם חברי אגודת הסתר "נס ציונה" (=הנ"ץ), שנוסדה ע"י תלמידים בישיבת וולוז'ין בכיוון של חיבת ציון וכו'. חבריו הקרוב היה רבי משה מרדכי אפשטיין, מבחירי ישיבת וולוז'ין. הם היו לומדים בצוותא ואף חברים באגודת "נס ציונה", שנתחדשה בקובנה, כהמשך לזו שהיתה בוולוז'ין וכו'.⁸³

הרא"ז הסתייג מן ה"אגודה" הירושלמית, ובייחוד ממלחמתה הבלתי מרוסנת נגד הראי"ה קוק, הרב הראשי לארץ ישראל ואב"ד ירושלים, אשר רבי איסר זלמן היה מידידיו הקרובים ומן העומדים לימינו. זכורה במיוחד הבעת מחאתו נגד תעלולם של נערים מחוגי אותה "אגודה" שערכו בפורים תרצ"ב בבית כנסת אחד בירושלים "משחק פורים", שהיה בו משום פגיעה גסה בהראי"ה קוק, ועורר את הזדעזעותם של כל טובי העיר. בית הכנסת שבו נערך אותו "משחק-פורים" היה עד אז מקום-תפילתו הקבוע של רבי איסר-זלמן, אך למן אותו "משחק" ואילך, חדל להתפלל בו, ועד לשנותיו האחרונות לא היה נכנס אליו.

רא"ז היה נמנע מלהזדהות "רשמית" כ"ציוני", אך בלבו ובנפשו היה עד זקנה ושיבה – אותו חובב-ציון כבתקופת וולוז'ין. אלה שידעוהו מקרוב, ידעו עד כמה יקרה היתה לו ארץ ישראל הנבנית מחדש. כן הכיר גם בצד החיובי שבתנועת המזרחי ובתנועה הציונית בכלל וכו'.

רא"ז ראה את יד ה' אשר בתהליך התחיה ובנין א"י ובמיוחד בתקומתה של מדינת ישראל בדור זה. בקיץ תש"ח, בימי מלחמת-השחרור והפגזת ירושלים ע"י האויב, נפצע מרסיס-פגז ושכב חולה זמן ממושך. כשנסבה פעם השיחה ליד מיטת-חוליו על פלא-תקומתה של מדינת ישראל, הביע הרא"ז דברי בטחון ואמונה בהצלחת המעשה. וכשדובר בהתפעלות על מסירות-הנפש למען א"י ובנינה, שנתגלתה בדורות האחרונים גם מצד כאלה הרחוקים משאר קדשי-ישראל, נענה ואמר לערך כך: "אי אפשר להביע דעות, ליתן עצות לרבונו של עולם... אנו איננו מבינים... הן דורות של צדיקים וקדושים ציפו לזה ולא זכו, ודוקא דור זה זכה – וע"י מי? ע"י בן-גוריון וע"י שרתוק... אבל מסתמא כך רוצה רבונו של עולם: דוקא ע"י בן-גוריון ודוקא ע"י שרתוק" (כותב הטורים נכח באותו מעמד).

* בעריכת ד"ר יצחק רפאל, הוצאת מוסד הרב קוק, ח"ג עמ' 526-520. כותב הערך על הגרא"ז זצ"ל הוא הרב צבי קפלן שליט"א

83. גם בספר "תנועת-המוסר" (לרב דב כ"ץ זצ"ל) ח"ג עמ' 72, כתב על הרמ"מ אפשטיין זצ"ל: "... כידוע היה קשור לארץ מימי צעירותו. עוד בלמדו בישיבת וולוז'ין נמנה על חברי האגודה החשאית הידועה בשם נ"ץ, שפעלה למען הפצת רעיון ישוב הארץ בישראל וביצעו (תרמ"ה-תר"ן). לאחר נישואיו, בימי שבתו על שולחן בית חותנו בקובנה, נמנה על מייסדיה וראשיה של החברה "נצח ישראל", כהמשך לאגודת נ"ץ.

הרא"ז היה מן המכריעים למען השתתפותה של "אגודת-ישראל" במוסדות מדינת ישראל ואף בממשלת ישראל (בראשית ימי המדינה), וכן למען רבנות מוכרת רשמית ע"י המדינה. הוא העריך את הפעולה למען קבלתם של חוקי-תורה ע"י "הכנסת" (במיוחד חוק נישואין וגירושין). עם זאת התנגד בהחלט לגיוס הבנות לצבא ואפילו ל"שירות לאומי". עמד בראש משלחת רבנים לראש ממשלת ישראל, שתבעה ממנו להימנע מגיוס בנות. כן תבע את שחרורם של בני-ישיבה מן הצבא. ודאי שלא היתה דעתו נוחה מגלויי החילוניות של חלק מבוני הארץ ומקימי המדינה, וכמובן התנגד לכל דבר שיש בו משום ניגוד לתורה ולמצוה, אך היתה זו התנגדות של מי שארץ-ישראל ובניה יקרים לו, שמדינת ישראל יקרה לו, ומתוך כך רוצה הוא בסילוק כל פגם ממנה, בתיקונה השלם.

מתוך הספר "שער-ראובן"⁸⁴: גאון הדור בהגיעו לגבורות

זקן הדור וגאון הדור בתקופה הזאת הוא מו"ר הגאון הגדול האמיתי פאר הדור מרן איסר זלמן מלצר שליט"א, ראש ישיבת סלוצק ור"מ ראשי של ישיבת "עץ-חיים".

גאון דור זה הגיע עתה לגבורות אף על חולשת גופו, שכן עליו נאמר "איזהו גבור הכובש את יצרו". משחר נעוריו השליט על עצמו את דרך הגבורה של כבוש היצר. תמיד ידע להכניע את שאיפת היצר מפני חזון התורה והרוח. הליכות חיוו היו הדורות גאון ואצילות, הוד מעשה ותפארת פעולה. בדרכי נועם ובשלוח, במישור ובכבוד נהג את חיוו. רוחם של תלמידי-החכמים ורוח הבריות היו תמיד נוחים הימנו. ועל כך כבר העידו חז"ל: "כל מי שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו".

אני הגבר זוכר ויודע את גאון הדור, הארי שבחבורה, מזה חמישים שנה. זכיתי להסתופף בהדר רוחו בישיבות סלבודקה וסלוצק. ומשכן בית משותף היה לנו בעת שמשפחתו שהתה בקובנה והוא עצמו גלה למקום תורה, לייסד ישיבה בסלוצק.

בשנת תרנ"ז, יצא זקן גאון הדור את סלבודקה ולקח אתו את הי"ד החזקה, ארבעה עשר תלמידים בחירים, שאני הייתי אחד מהם, כדי לקבוע מקום משכן לתורה בעיר סלוצק. במסירות ובאהבה, ברעות ובאחווה התהלך עם התלמידים-החברים, שכולם גדלו והיו לאשלי רבבי, רבנים גדולים, ראשי-ישיבה, ורועי ישראל נאמנים.

בתקופה אפופת הוד זו, ראינו והכרנו את גאון הדור לא רק בקלסתר התורה שבו, אלא גם ובעיקר בדרך המעשים המופלאים עטורי הוד קודש של הבנה וישרות, מדות נעלות ונאצלות, ודרך-ארץ הבנוי על אדני השכל הישר ורגש הלב.

מרן הגאון ר' איסר זלמן מלצר שליט"א, היה בדור הזה ממשיך דרכו ומרחיב שיטתו של מרן ר' חיים סולוביצ'יק זצלה"ה. הוא הוא אחד מתלמידיו הנאמנים והמובהקים שסיגל לעצמו את דרך תורה זה ועשה אותו חטיבה מישותו ודרך גאונותו. עוד בימי בחרותו בלטו בו סגולות יתרון אלו של הבנה וחדירה לגופי העניין על פי יסודות ההעמקה וההגיון. בשבתו במחיצת רבו הגדול אמר עליו ר' חיים: "כאשר זנָה מירעך - כך כינו אותו בילדותו - פותח את פיו נפתחים לי מקורות המח". כי בצלילות מוחו; בישרות דרכו; בתפיסתו המעמיקה והחודרת היה ראש וראשון בין התלמידים בוולוז'ין בזמן ההוא.

84. מאת הרב ראובן כ"ץ זצ"ל, רבה של פתח-תקוה, יצא לאור ע"י מוסד הרב קוק תשי"ב. קשה להשיג ספר זה ולכן הדפסנו מאמר זה כאן, בגלל תוכנו הקשור לענייננו.

בשקידה ובעוז תורה הרחיב והאדיר את ידיעותיו והבנתו ללא חסך. בידיעתו שהיתה צמודה להגיון מעמיק הלכה וגדלה. ועל הכל הגיע לממדים עצומים בהבנה ובסברה, בנתוח והפרדת הענינים על כל גווני טעמיהם וצפונות אוצרותיהם. זכה וזיכה אותו הקב"ה שבשנת תרנ"ד, והוא אז עול ימים כבן כ"ו שנים, החל להגיד שעורים בישיבת סלבודקה הגדולה, במקום שהרביץ תורה לכמה מאות תלמידים גדולי תורה וענקי רוח. ומאז ועד עתה, זה חמשים שנה הוא מגביר חילו לאורייתא ומקים דור של יודעי תורה ומביני תורה. להגדיל תורה ולהאדירה.

שיטת הגיון זו היא שיטת ודרך הראשונים. להבין דבר מתוך דבר. לפרש ולהסביר על פי עומק דבר ושכל ישר את מקורות העניין על הסתעפויות דרכו וגווני טעמיו. לצלול לנבכי הסוגיא על מנת לדלות הימנה את יסודות הלכותיה על פי הנחות השכל הבריא והעיון החריף. שיטה זו בעקרונותיה הנאמנים ומוצקים הם למעשה דרכי הלימוד והחידוש של הראשונים, הרשב"א, הריטב"א, והר"ן, וגדולי האחרונים הקצות-החושן, הנתיבות ור' עקיבא איגר. זוהי השיטה של חריפות העיון ועומק ההבנה, זוך הדעת וצלילות המוח, חדירה ישירה ומקיפה לגוף העניין ומקורות הסוגיא.

ובשיטה זו דבק והולך זקן גאון הדור. חידושי הרבים והמקיפים בנויים על אדני ההבנה ויסודות הסברה הנכונה. ישרות מחשבתו וזוך שכלו הם אבני האזל של כל שיטת למודו. בסגולות רוח אלו הקנה תורה לאלפי תלמידים, שהעמיק את דעתם והרחיב את בינתם והעלה אותם על במתי התורה ודרכי התורה.

לא ב"חילוקים" ולא ב"לשיטתיה", לא בהגיון דק מן הדק של אנליטיות וסינטזיות סלל נתיבות לתורה ולומדיה, אלא בתורת אמת אשר נתן בפיהם. בחידושים מעמיקים וישרים, בביאורים מנומקים ומוסברים, עשה את דרכו על פני כל סוגיות הש"ס והראשונים, וקרב לבבות ומוחות לתורה ולדרכי הנועם שבה.

כל מי שיצק תורה על ידי זקן גאון הדור ראה סימן ברכה בתלמודו. תלמידיו הרבים נתבשמו מתורת רבם, והגיעו לדרכי למוד שיסודם היה ההבנה וההעמקה.

ונהיר לי, בעת שעליתי לארצנו הקדושה בשנת תרצ"ב, ועלו אלי אברכים ובני תורה מירושלים שעסקתי אתם באורייתא ובפלפולא, ידעתי והכרתי מיד על פי שיטת דרכם ולמודם, מי מהם דלה תורה מהגאון ר' איסר זלמן מלצר שליט"א ומי לא זכה להסתופף בצלו, כי בשיטת למודו, הסברתו והבנתו, בישרות שכלו והעמקת דעתו חולל מהפכה גדולה בדרך למודם של בני התורה בישיבות ירושלים של הדור הישן והצעיר כאחד.

ועדים הם הספרים הגדולים חלקי "אבן-האזל" על כל הרמב"ם הלכות נזיקין, קנין משפטים, שופטים, וסדר קדשים. בספרים אלו מתגלה הוד-הקומה של זקן גאון הדור הזה. בדברים ממצים בהירים ושקולים, שהם עטופים והדורים הבנה מעמיקה והגיון שקוף ומרענן, הוא מקיף את כל יסודות ההלכה על עיוניהם ותוצאותיהם. בספרים הגדולים האלו מבוארים בהרחבה והעמק דבר שיטות הש"ס על

יסודות הראשונים ופירושי האחרונים. פרקיו וסעיפיו מלאים וגדושים חידושים נפלאים, שהבריה התיכון בהם הוא ההבנה. בעיני דיוני וניתוחיו הוא מאיר עיני חכמים. על ידם ודרכם חודרים לנבכי ההלכה, ורואים באור הגדול הפרוש על ים התלמוד.

כי גדול ועצום הוא האיש. הנהגת רוחו ודרך קדשו משפיעים ומשאירים את רשמם על כל הבאים אתו במגע ובקרוב דעת ולב. מתינות וחיבה הן מדות היסוד של אישיותו. אין בו מן החפזון ואין בו מן התוקפנות הדוחה. באהבה ובחיבה הוא מתהלך עם האנשים.

מה רבה וגדולה הייתה שמחתו של זקן גאון הדור שזכה לראות בעיניו את יסודה וכינונה של מדינת ישראל. אין לכחד. רבים מבין היראים והשלמים פחדו ורעדו מיסוד המדינה, בחששם שרוח הכפירה וההפקרות מעול תורה ומצוות תשלוט בה. ואכן, חרדת לב זו לא הייתה לשוא. גדול ועצום הוא המאבק של היהדות הדתית כדי להדריך את הממשלה ולנחותה בדרך אמת של מורשת ישראל, שעל ידן ובכחה הגיע עם ישראל למעמד הזה של חידוש שלטונו העצמי וחרותו המדינית. רבה היא הסכנה להתנקשות ביסודות החיים והקיום של העם על ידי מוסדות המדינה.

אף על פי כן עלץ ורחב לבו לקראת המאורע הגדול של קיום המדינה. כי בתמימות לבו ובצדקת נפשו, ביושר שכלו ובצלילות דעתו, הבין וידע כי תמורה כבירה זו במעמד העם ובגורלו אינה יכולה להתחולל על פי מקרה וללא הכוונה מיוחדת של ההשגחה ורצון הבורא המפורש. כינונה של המדינה הייתה תוצאת-הכרח של מנהיג העולם שצפה וחזה מראש את הזמן הזה. לפיכך אין להתעלם מקיומה, ולפיכך אין להתנגד לכינונה.

הנסים הגלויים ופלאות הבורא שלוו את כל המערכה של קיום ויסוד המדינה הם העדים וההוכחה המוחשית כי מאורע זה אינו פרי המקרה אלא תוצאת-יסוד של יד ההשגחה העליונה. וכמו שאמר עזרא הסופר: "צדיק אתה ה' שנשארונו לפליטה", וכפי הנאמר: "בהר ציון תהיה פליטה". כי הקב"ה הותיר אל פליטת ישראל כדי שיהיה לה קיום ויסוד חיים בהר ציון, עם האתחלתא דגאולה הזאת של ושבנו בנים לגבולם.

דרכי ההשגחה הם רבים ועמוקים ואין בינת אנוש יכולה ומסוגלה להשיגם. אין הדור הזה יכול להבין ולחדור לסוד החזון משום מה זכה דוקא הוא לגאולה וישועה. ודאי שלא צדקתנו ויושר דרכינו הכריעו את הכף. אבל הקב"ה צפה וראה כי גאולת ישראל בדור הזה היא הכרחית, כדי שלא תבוא עליו חלילה כליה. הישועה של הדור הזה אינה אם כן גאולה של זכות, אלא פדות ורווח בחסד.

המדינה שקמה לישראל בהוד גבורה ונסים היא לכן תוצאת-הכרח מיד ההשגחה של בורא העולמים. אין לזאת להכחש לקיומה ואין להתעלם ממעותה. יסודה היא חסד ה' כדי שלא ימחה שם ישראל מתחת השמים. אלא שיחד עם הכרה בחסד ה' וכינון המדינה, יש לעשות את כל המאמצים כי נהיה ראויים לגאולה זו מתוך זכות ומעשים.

ואכן זקן גאון הדור הזה יודע במלוא העוז והתוקף לעמוד על משמר התורה והיהדות. בכל דבר שנשקפת סכנה לקיומה של היהדות הנאמנה, הריהו נחלץ הראשון להזעיק ולהדריך, לתבוע ולעורר כדי לבטל את הסכנה ולהרחיק את גזירת האיום.

אנו רואים את הגאון בראש המערכה נגד גיוס הבנות; נגד חוק שוויון האשה; אשר משמעותו הנכונה הוא פגיעה וסטיה מעקרונות ומשפטי התורה, שהלכותיה וייסודותיה בנויים על חוקי צדק ויחס הגון ונדיב לאשה ושמירת זכויותיה. ונגד כל פיקוח ופגיעה בייסודות החיים והמורשה של ישראל סבא, שהם חיינו ואורך ימינו ובינתנו נגד כל העמים.

אולם את המלחמה הזאת למען התורה הוא מנהל בתוך מערכת המדינה ולא מחוצה לה. הגאון הזה היה בין גדולי ישראל שהסכימו והטילו את משקלם שגם אגודת-ישראל תשתתף בבנין הארץ ותמצא את מקומה הראוי בכל מוסדות הממשלה המנהלים.

דעתו הגדולה הכריעה כי היהדות הדתית תצליח לשאת בעול ובאחריות למען שמירת זכויות עם התורה, רק עם השתתפותה המעשית בכל מבנה המדינה ומוסדותיה, ולא בהיותה באופוזיציה אל גוף הממשלה. בהיקף תפישתו ובחזון רוחו המודרכים על ידי מניעי השכל הישר והגיון ההעמקה, ראה וצווה לקבל עזרה מהממשלה לכל משימות היהדות הדתית, הן בענין שיפוט הרבנים והדיינים והן בשרותים הדתיים, בהתאם לצרכים הקיימים והמתפתחים.

דרכו של זקן גאון הדור להתנהג לפני משורת הדין. ענותנותו והתרחקותו מכל גאווה וגאון הם קו מוצק באישיותו הזוהרת רבת הגוונים. כל הליכות חיוו הם בנחת ובשלוה. מתינות והתאפקות, נועם וריחוק מכל שמץ של כעס, הם קו יסוד לתכונתו ואופיו. בכל דרכיו ובכל מעשיו מקיים הגאון את למוד-היעוד של חז"ל: "והלכת בדרכיו מה הוא רחום אף אתה רחום מהו חנון אף אתה חנון".

בעזרת ה' זכה עתה להגיע לגבורות. הגאון הוא עתה בן שמונים שנה. עליו אפשר לאמר, כפי שצינתי לעיל, איזהו גבור הכובש את יצרו. מאז ומתמיד ידע לכבוש את היצר. מעולם לא שלט בתלמידים. תמיד היה משפיע עליהם בדרך הענוה, אהבה, חיבה ורעות. כי מידות נאצלות אלו טבועות בעצם ישותו, והן דיוקן אישיותו.

התקופה שלנו הייתה תקופה סוערת. בזמננו עברנו את מאורעות שתי מלחמות עולם. נס הוא בדור זה כי אדם מגיע לגיל הגבורות. על אחת כמה וכמה שעלינו לתת ברכת הודיה על גאון וצדיק זה שנשאר לפליטה מסערת המלחמה בסלוצק וזכה לעלות לארץ להרביץ בה תורה לתלמידים רבים, ולהדריכם בדרך התורה בדרך האמת והיושר.

ויהא רצון מלפני אדון כל, שיקויים בו המקרא: "למען ירבו ימיכם על האדמה", וכשם שזכה לגבורות וראה בקיום ובכינון מדינת ישראל, כן יזכה לקבל את פני משיח צדק, לראות בגאולת ישראל השלמה בבוא גואל צדק ובנין בית הבחירה. בבי"א.

מקורות עיקריים

1. "בדרך עץ החיים", לדמותו של הגרא"ז מלצר זצ"ל, ב' כרכים, כתבו נכדו הרב ידעאל מלצר שליט"א, תשמ"ו.
2. ספרי הרב נריה:
 - שיחות-הראי"ה (תשל"ט)
 - מועדי-הראי"ה (תשל"ט)
 - חיי-הראי"ה (תשמ"ג)
 - טל-הראי"ה (תשמ"ה)
 - בשדה-הראי"ה (תשנ"א)
 - ליקוטי-הראי"ה, ח"א (תשמ"ט)
 - ליקוטי-הראי"ה, ח"ב (תשנ"א)
 - ליקוטי-הראי"ה, ח"ג (תשנ"ה)
3. גדול-שימושה, הרב אברהם רמר, מהדורה חדשה תשנ"ד.
4. שבחי-הראי"ה, ר' חיים לפשיץ (אלול תשל"ט).
5. "לשלושה באלול" חוברת ב', (תש"ז) ב"הוספות" בסוף. נדפס שוב בתשנ"ט.
6. מתוך התורה הגואלת, הרב אביהו שוורץ.
7. אנצ' של הציונות הדתית, ח"ג, עורך ד"ר יצחק רפאל, הוצאת מוסד הרב קוק.
8. שיחות הרצי"ה, בעריכת הרב אבינר שליט"א (עטרת כהנים), חוברת 51.
9. אגרות לראי"ה (מהדורה שניה, תש"ן), הוצאת מכון-הרצי"ה.
10. מכתבי-ראי"ה, הרב נריה גוטל, הוצאת מכון הרצי"ה, תש"ס.